Anglofona transatlantska književnost 18. stoljeća: novi senzibilitet, sentimentalizam i moderni subjekt

Šesnić, Jelena

Source / Izvornik: **Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost, 2019, 51, 83 - 98**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:178850

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Jelena ŠESNIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 11. 10. 2019.

Anglofona transatlantska književnost 18. stoljeća: novi senzibilitet, sentimentalizam i moderni subjekt

1. UVOD

Polazna točka ovoga razmatranja naizgled je jednostavna, a dalekosežna tvrdnja koju u svojem djelu *Modern Social Imaginaries* (*Moderni društveni imaginariji*) iznosi kanadski filozof Charles Taylor: "Temeljna je moja pretpostavka da je za zapadni modernitet ključno novo poimanje moralnog društvenog poretka", koje je iznašlo tri nova društvena oblika, njemu svojstvena: "tržišna ekonomija, javna sfera i suvereni narod" (2). Kako autorica ovoga članka nije ni ekonomist, ni sociolog, niti politolog (vezano za gornje pojmove), pri dubljoj analizi ove važne konstatacije poslužit će se čitanjima iz filološke, književno-povijesne, književno-teorijske i kulturne perspektive analizirajući reprezentativne tekstove – uvjetno govoreći fikcionalne i nefikcionalne – dugog 18. stoljeća u transatlantskome kontekstu (navedeni termini i razdioba se u razdoblju o kojemu je riječ tek stidljivo ustavljuju u široko shvaćenoj tiskarskoj javnoj sferi; dakle još i prije institucionalizacije književnoga polja) koji dobro ilustriraju ove dalekosežne procese (*cf*. Gallagher 1999, Hunter 1996, Polić 2012, Tennenhouse 2007).

Prihvaćajući ključnu sintagmu Niklasa Luhmanna (5), prijelaz od stratificiranog prema funkcionalnom društvenom modelu, u ovome prilogu zapitat ćemo se na koji način su neki tiskani žanrovi poticali ili reagirali na izranjanje novoga tipa muškarca i žene, koje su im psiho-socijalne značajke pridavali da bi ih diferencirali od prethodne društvene konstelacije te kojim su ih prikazivačkim konvencijama bilježili, a sve u cilju praćenja jedne transatlantske poetike senzibilnosti i, nešto kasnije, sentimentalizma, koji cirkulira u angloameričkome prostoru između Engleske i njezinih sjevernoameričkih kolonija, a potom i u novoj, mladoj američkoj naciji tijekom 18. stoljeća. Neke ćemo tendencije oslikati na primjeru ranoga romana Daniela Defoea *Moll Flanders* (1722), potom na primjeru (nedovršene) autobiografije Benjamina Franklina (1771–1789) te, konačno, na temelju ranoga američkog sentimentalnog romana *Charlotte Temple* (1791, 1794).[1]

Zašto i otkud zanimanje za 18. stoljeće? Za J. Paula Huntera, noviji pristupi iznjedrili su "novo" 18. stoljeće sa svojim neočekivanim kontradikcijama kao izvorom spoznaja za društvenu i kulturnu povijest Velike Britanije, ali i šire (12). Neal Oxenhandler navodi njegovu razbarušenu, začuđujuću složenost: racionalizam i prosvjetiteljstvo, rađanje modernoga znanstvenog svjetonazora s jedne strane a, s druge, "naglasak na pobožnosti, senzibilnosti i emociji" (110). Michael Frazer također naglašava dvostruku prirodu 18. stoljeća: ono je racionalističko i sentimentalno pa se upravo unutar tih polova odvija "rasprava o prirodi refleksivne autonomije" (4). Prva će tendencija biti istaknuta u kraćoj raspravi o tekstu i kontekstu autobiografije Benjamina Franklina. Drugu tendenciju opazit ćemo posebice u kasnome sentimentalizmu, koji je izrazito obilježio američku kulturu.

Nova kodifikacija osjećaja, nova osjećajnost, osmišljava se, ustavljuje i formalizira u čitavom nizu diskursa, od filozofije do književnosti i drugih umjetnosti tijekom dugog 18. stoljeća, koje ujedno vremenski omeđuje polje analize u ovome radu, i stoga je izuzetno važno prijelazno razdoblje. Da bih dodatno obrazložila neka polazišta ovoga rada, navest ću opsežniji citat iz studije Philipa Fishera:

> Nakon Kanta i Rousseaua nalazimo na različitu podjelu svijeta, uz novu pažnju usmjerenu suosjećanju i sažaljenju kao prvim i jedinim strastima koje izlaze izvan samodostatnoga sebstva da se izrazi briga za patnju drugih. Ali sažaljenje (...) proširuje strasti na strance. Ono poopćuje velikodušnost unutar strasti koja je, prema modernom shvaćanju, inače sebična i zaustavlja se na granicama *ja*. Ovo proširenje na sve druge, na osobe meni nepoznate, važan je dio moderne analize osjećaja. Ono leži u srcu sentimentalnosti, kao i demokratizacije i univerzalizacije onoga što se uobičajilo nakon osamnaestoga stoljeća nazivati "humanim osje-

[1] Kako je osnovni naglasak na pojmovima pripadnima novome "socijalnom imaginariju" (osjećajnost, sentimentalizam, individualni subjekt) koji nastaje u Engleskoj, a potom se dijasporijskim i kolonijalnim kanalima širi na američko područje, time je moguće opravdati (unatoč prisutnim rizicima) usporedno razmatranje tekstova koji će se u kasnijem književnom sustavu razmatrati u zasebnim kategorijama. Ovdje to još nije mogao biti slučaj kako pokazuje fleksibilno polje "tiskarske kulture" tijekom 18. stoljeća iz transatlantske perspektive koja spaja, prije no razdvaja, kulture Engleske i njezinih američkih kolonija (kasnije neovisnih republika).

ćajem". Istodobno je ovo otvaranje strancima putem sažaljenja i suosjećanja poprimilo veliku važnost pri objašnjavanju zašto u umjetničkim djelima duboko osjećamo radosti i patnje osoba koje su nam nepoznate u našem svakodnevnom životu, u stvari, izmišljenih osoba. (174)

Tijekom 18. stoljeća, dakle, uspostavlja se moderna koncepcija subjekta, pri čemu važnu ulogu ima "moderna analiza osjećaja" (Fisher 174), vrlo često dostupna u književnim ili srodnim žanrovima. Fisher s pravom konstatira da je strasti (snažne emocije) korisno i potrebno proučavati budući da predstavljaju stabilnu, razmjerno nepromijenjenu vrijednost tijekom tisućljeća ljudske povijesti te upućuju i na interkulturne poveznice i paralele, smjerajući univerzalijama otpornima na civilizacijske i kulturološke varijante. Stoga će naša pažnja u ovome prilogu biti fokusirana upravo na dinamično razdoblje 18. stoljeća u zapadnoj civilizaciji koje će na kraju iznjedriti jedan novi model ljudskoga subjekta, takav koji u velikoj mjeri i danas određuje koordinate naših emocionalnih i socijalnih kompetencija (*cf*. Fisher [7, 12–13, 22–23] za jake emocije kao univerzalije koje omeđuju ljudsku prirodu). Naposljetku, u kontekstu ove rasprave nije na odmet spomenuti, uz prethodno navedenu tendenciju rasta zanimanja unutar angloameričkog istraživačkog prostora za teme vezane uz tzv. "dugo osamnaesto stoljeće", također i za polje (pred-nacionalnih i ranih) američkih studija kao dinamičke sfere međusobnih utjecaja, prijelaza i moduliranja, unutar koje svoje mjesto nalaze i ova zapažanja (*cf*. Brown 1999). Bavljenje 18. stoljećem, primjerice, navodi nas na preosmišljavanje disciplinarnih i nacionalnih granica budući da nameću "transatlantsku" perspektivu koja će biti evidentna i u zapažanjima koja slijede (Tennenhouse 2006, White i Drexler 2010).

2. MORALNA REVOLUCIJA ADAMA SMITHA

Jedna od važnih karika modernog koncipiranja osjećaja u transatlantskom kulturnom krugu svakako je opus Škota Adama Smitha, oca filozofskoga ili moralnoga sentimentalizma, kako svjedoči njegovo djelo *The Theory of Moral Sentiments* (*Teorija moralnih osjećaja*, 1759), kojom sintetizira prethodna desetljeća socijalnih i političkih previranja u Velikoj Britaniji i posljedice niza revolucionarnih zbivanja koja na pozornicu povijesti dovode građanina kao ekonomsku, moralnu, a potom i kao političku kategoriju, koristeći definicije koje i danas prepoznajemo i prema kojima se vladamo. Iako Smithovo navedeno djelo kronološki slijedi nakon Defoeova romana, Smith nam omogućava da naknadno prepoznamo Defoeov narativni eksperiment kao istraživanje novih kategorija i poigravanje s njima, što će naći mjesta u novonastajućem društvenom poretku i biti okosnicom novih paradigmi. Sličan odnos možemo uspostaviti između Smithove filozofske sinteze i Franklinove životne putanje, koju Franklin evocira u zadnjoj životnoj fazi, datirajući početak pisanja memoara u 1771. godinu. Prema Haakonssenovu komentaru Smithove etike, "među činjenicama o ljudskome rodu koje bi bilo uzaludno zanemariti jest i stav da su stalno prisutne i egoistične i altruistične sklonosti ili tvrdnja o, barem donekle, individualnom integritetu" (viii), u čemu možemo prepoznati i Moll Flanders i Bena Franklina. Jednako tako, Smithovo moralno uzdizanje osjećajnosti kao obilježja ljudskoga, osobito u intersubjektivnoj dimenziji, aksijalna je pretpostavka za cijelu tradiciju sentimentalnoga romana.

Brojni su osvrti na značenje Smithova "liberalnog sentimentalizma" (Shapiro) za novu građansku osjećajnost, moral i ponašanje, a njezino značenje obuhvaćeno je, ali svakako nadilazi, Shapirovu smislenu opasku kako senzibilnost kao vektor geokulture 18. stoljeća postaje ključnim osloncem za omogućavanje rasta svjetske trgovine. Ostali su elementi geokulture, prema Shapiru, sentimentalizam, ropstvo i senzacionalna potrošnja (misli se na trgovanje i konzumaciju začina i luksuznih dobara – šećer, kava, čaj, alkoholna pića [51]). Pritom, konstatira Shapiro, senzibilitet kao teorija moralnih čuvstava buržoaski je odgovor na rojalistički i aristokratski socijalni i institucionalni poredak, kojemu nude snažnu alternativu (61).

Ta alternativna pozicija naznačena je, primjerice, od Johna Lockea pa nadalje kao *sensus communis* (*common sense*; javno/opće dobro), pa otud Smith i derivira političku implikaciju nove senzibilnosti koja se temelji na pojedincu, ali je uvijek već orijentirana prema drugome (to je očito iz Smithovih pojmova "promatrača", uzajamnosti, dinamike prema kojoj "doličnost" ili "nedoličnost" osjećaja drugoga izvodimo usporedbom s našima, pojmu ambicije, određivanje nečijeg značaja prema "sklonosti da povrijedimo druge ljude ili im činimo dobro" [2009: 257]). Mogli bismo reći, evo modernoga, prosvijetljenoga "evanđelja", u kojemu je mjerilo općeg dobra suvereni pojedinac i njegova "priroda", sažeta u čuvstvima. Prema tome, Smithova je intervencija nužna kao legitimacija novoga povijesnoga društvenoga subjekta i nove povijesne grupacije, tj. srednjega staleža. Ukratko, Smith predlaže pravilno disponiranu osjećajnost kao gradivni materijal za uspostavu odnosa solidarnosti, suradnje i afilijacije usuprot starim tradicionalnim (stratificiranim) strukturama srodstva, klana, porijekla, regionalne pripadnosti, političke afilijacije, religiozne pripadnosti (kako, primjerice, jasno vidimo kod Franklina).

Povodom odumiranja ili rušenja staroga, feudalnoga poretka, društvene interakcije moraju se strukturirati na drugi način, i to takav koji će omogućiti nastanak i održavanje širega sustava tržišta te potaknuti, osnažiti i njegovati rastuće komercijalne prakse. Pritom tzv. "meka racionalnost" moralnih čuvstava koja se otvoreno iskazuju postaju važnima za "normalizaciju kapitalističke prakse" (Shapiro 59). Svakako je važan i pojam legitimacije, novih temelja koji se

moraju postaviti izranjanjem novoga društva, koje je srušilo i pomelo stare obrasce i to je pitanje na koje engleska politička filozofija mora naći uvjerljiv odgovor, postulirajući neovisnog pojedinca (obilježenoga prirodnim, neotuđivim svojstvom jednakosti, [Locke 173–174]), a potom ga smještajući u gustu mrežu socijalnih odnosa, tj. u javnu sferu, u kojoj se interakcije odvijaju u pravcu racionalnog umnožavanja materijalnih i nematerijalnih dobara (Taylor 69–71).

Suosjećanje (*sympathy*), i s njim povezana moralna čuvstva, sekularni je odgovor na prethodni, u religiji utemeljen i striktno hijerarhijski zasnovan moralni poredak, te uspostavlja širu i fleksibilniju, ali kontra-aktualnu, nestalniju mrežu odnosa (od bračnih do komercijalnih). U tom sklopu nastaje i sentimentalni diskurs, kao oblik prijenosa tržišnih odnosa u sferu privatnih i intimnih odnosa. Dok je ova semiotika razmjene još dosta primitivna, fluidna i nedorečena u Defoevom romanu, gdje junakinja Moll iskazuje ambivalentnu novu moralnost i novi senzibilitet, postaje fiksiranijom i prepoznatljivijom u Franklinovoj autobiografiji, da bi svoju konsolidaciju, koja već graniči i s manirizmom rubne književnosti u odnosu na imperijalni centar, iskazala u primjerima američkoga sentimentalnog romana.

Međutim, čini se da je priča o invenciji moralnih čuvstava ipak nešto šira i dublja od (tek) oruđa za normalizaciju novih tržišnih i komercijalnih praksi te da ipak ima i određeno antropološko utemeljenje, kako je sugerirao u svojoj gore navedenoj studiji Philip Fisher, težeći univerzalizirati iskustvo intenzivnih emocija (strasti) i njihova iskazivanja u zapadnoj kulturi. June Howard, sa svoje strane, napominje kako škotska škola moralne filozofije (u koju spada i Smith),

> izvodi dobrohotnost [*benevolence*] i, u konačnici, moralnost uopće iz ljudskih sposobnosti koje nas navode da suosjećamo s drugima. Za ove mislioce, emocije, bilo da su urođene ili posljedica lockeovske psihologije, poprimaju središnje mjesto u moralnoj misli – one dovode do vrline i ujedno je očituju. (70)

Drugim riječima, emocije imaju univerzalnu potku i svojstvene su čovjeku kao vrsti; bilo da ih evolucijski doživljavamo kao hereditarne ili kao usvojene i naučene, predstavljaju samo čovjeku svojstven način socijalne interakcije, koja se potom može primijeniti ili očitovati u najrazličitijim područjima ljudske djelatnosti, pa tako i u privatnoj, javnoj i, primjerice, ekonomskoj sferi. Ako ponešto obrnemo argument, moglo bi se reći da je kapitalizam toliko ukorijenjen oblik ekonomskoga ponašanja budući da je neke oblike ili zakonitosti ekonomske interakcije učinio kompatibilnima radu emocija, tj. šire gledano ljudskoga senzibiliteta. Ukoliko su emocije poput suosjećanja ili benevolentnosti (temelj moralne dispozicije kod Smitha) doista čovjeku prirođene, utoliko je moguće postaviti i argument da je kapitalistički način ekonomske interakcije doista "naturaliziran" ili, prema Shapiru, "normaliziran", na način koji drugi oblici interakcije nisu dosegli.[2]

Thomas Haskell se kao povjesničar odmiče od omiljene novohistorističke opozicije "subverzija" ili "sputavanje", polazeći od ideje Adama Smitha, "da sve klase i segmenti društva dijele *prirodnu* istovrsnost interesa", dozivajući u pamet biopolitički aspekt škotske filozofske škole (347; istakla autorica), zaodjenut doduše univerzalističkim poimanjem fundamentalnih oznaka ljudskoga. Haskell nadodaje kako uočavamo "promjene koje tržište donosi u percepciji ili kognitivnome stilu" koji bi usmjerio pripadnike nove klase prema humanitarizmu (racionalnome izražavanju novoga senzibiliteta [342]). Iako se ovakva formulacija čini standardiziranom denuncijacijom "opasnih" ili "hegemonijskih" namjera nove klase, Haskell razložno primjećuje da se konsolidacija novoga poretka mirne duše mogla događati i na druge, manje konsenzualne načine, s čime se lako složiti.

Zanimljivo je da Haskell navodi upravo kvekere, reformsku sektu, disperziranu i u Americi, koja je na učinkovit način spajala principe rane kapitalističke akumulacije s izrazito humanitarnim senzibilitetom, pa su tako prikazani i u Franklinovu tekstu: Franklin bježi iz Nove Engleske, nezahvaćene revolucijom senzibiliteta i nalazi utočište u kvekerskoj Philadelphiji, gdje je na djelu ostvarivanje novih konsenzualnih odnosa u svim društvenim sferama. Moguće je locirati presjecište između Smithove "moralne filozofije" i "političke ekonomije": "Tržište (...) [se vidi] kao čimbenik društvene discipline ili naukovanja ili modifikacije karaktera" (Haskell 550), a dodali bismo, vezano za *Moll Flanders* i za Franklinov tekst, i kao pozornica intersubjektivnih odnosa shvaćenih kao "ugovorne obveze" i "međusobna obećanja" (551, 553).[3]

Još jednu dimenziju ove moralne revolucije daje Simon Strick, smatrajući da postoje "dvije ključne epistemološke promjene koje označavaju modernost: sentimentalizam i biopolitika" (20, 1/639). Politički vid sentimentalizma uočen je i razmjerno dobro obrađen već ranije u angloameričkome kulturnome prostoru budući da je označavao "pomak od monarhijskog estetskog sustava (...) prema estetici koja

[2] Izvjesno je da će sadašnja tehnicistička i tzv. posthumana paradigma, koja nalazi sve snažnije tehnološke i prostetičke nadomjestke raznim oblicima (od emocionalne do socijalne) interakcije, od osobne do kolektivne razine, dovesti do promjena i u ekonomskoj paradigmi, iako ih se različito percipira (Beaud 301–311; Mason 2016).

[3] Vezano za sva tri teksta koji se analiziraju: pojam "ugovora", od društvenog do bračnog, jedno je od središnjih pitanja ne samo filozofije politike koja je popratila društvena previranja u Engleskoj tijekom 17. stoljeća, nego i u raznim oblicima kulture tiska, pa tako i onoga što smatramo književnošću. Pogledati Lockeovu raspravu *Dva ogleda o vladi*, gdje je svaki oblik društvenoga odnosa, od onoga između muškaraca i žene, gospodara i sluge, pojedinca i političke zajednice koncipiran kao ugovorni odnos među pojedincima (226–234).

legitimira građanski subjekt kao čimbenika demokratske politike" (50, 6/639). No budući da su upravo senzibilitet i suosjećajnost bili mišljeni kao nositelji političkog cilja uspostave i konsolidiranja novoga poretka, označivši tako istinsku moralnu revoluciju, očita je i sinergija "tjelesnih i socijalnih značenja" (68, 1/639), što ujedno upozorava na biopolitičku dimenziju: "Estetika tako ključno posreduje pravila suosjećajnog prepoznavanja" te djeluje kao "trening osjetila" (*ibid*.) za građane, političke subjekte.

3. RANI MODERNI ROMAN I NOVI SUBJEKT: *MOLL FLANDERS*

Roman *Moll Flanders* preteča je raznih romanesknih žanrova budući da kao rani primjer (modernoga) romana uvlači u sebe različite prethodne forme i diskurse, a nasljednicima pokazuje izražajne mogućnosti novoga žanra. Kako napominje Max Novak, Defoe koristi već poznate forme (avanturistička pripovijest, pikarski roman, životopis kriminalca [blisko našoj hajdučkoj pripovijesti]), ali ih pretvara u novu, hibridnu formu (56). Kako navodi John Richetti, Defoe nije sjeo za pisaći stol s namjerom da napiše nešto poput "romana", nego se poigravao s idejom duže prozne pripovijesti (za razliku od aristokrate i dolične poezije), u kojoj će slobodno moći prožimati pojmove "stvarno" i "izmišljeno", bez potrebe da ih jasno razgraniči (2). Ono što nam priječi da tekst smatramo zaokruženim djelom je i još nepotpuno oblikovanje unutrašnjega svijeta lika, "osjećaj duboko proživljene unutarnjosti kao ključne za moderni identitet" u kojemu su "moralni izvori interiorizirani" (Howard 70). Moll još uvijek nije lik, junakinja koja zna izraziti svoje nutarnje porive, nego, kako kaže jedna kritičarka, neprekidno oscilira na osi unutrašnje-vanjsko (Mitchell 24). Defoe još uvijek traži odgovarajuću moralnu gramatiku pojedinca u vrtlogu promjena.

Nadalje, dok stavljamo snažan naglasak na "rastuću individualiziranu topografiju sebstva", Howard upozorava na neizbježnu socijalnu, interaktivnu dimenziju, mogli bismo reći, refleksivnog sebstva – koje se ne može uspostaviti niti održavati drugačije nego "suosjećanjem kao određujućom *ljudskom vrlinom*" (70; istaknula autorica). "Ja" se, dakle, uvijek odnosi prema nekome "ti", "drugi", jer je to njegova antropološka (evolucijska) zadanost i dinamika razvoja i funkcioniranja naših emocija. Neprekidnim ucrtavanjem granice između sebstva i okolnoga svijeta (koji uvijek uključuje druge ljude), novi subjekt označava i svoje granice, svoju jedinstvenost i individualnost u odnosu na sve druge subjekte, ali istodobno sugerira i međuovisnost o njima. Međutim, možemo konstatirati kako je kod Defoea primarna i apsolutno prevladavajuća individualistička crta, koju, dovedenu do krajnosti, možemo shvatiti kao važnu inovaciju novoga žanra, kako napominje Ian Watt: "Defoe je započeo važnu novu tendenciju u prozi: njegovo posvemašnje podređivanje radnje uzorku autobiografskog memoara (...) potvrda je važnosti individualnog iskustva u romanu" (15), te stoga ovu, ponekad i karikaturalnu dimenziju Mollina lika i djela možemo shvatiti kao početnu premisu podložnu brojnim revizijama u djelima kasnijih romanopisaca. Svakako je njezin individualizam dodatno naglašen činjenicom da je "slobodna" žena, većim dijelom romana (osim u intervalima brojnih brakova ili kraćim razdobljima majčinstva) nevezana socijalnim obiteljskim vezama.

Nancy Armstrong i Leonard Tennenhouse ukazuju na, po njima, jedan od glavnih uzroka nastanka nove građanske kulture i uspona nove klase, a to je nastanak "specifičnoga tipa pismenosti", prema Andersonovu modelu nastanka nacije, to su pisanje i tisak na vernakularnim jezicima (1999: 11, 12). Kako navode: "pojava kulture tiska ne može se odvojiti od pojave klase ljudi čija je životna svrha bila reformirati sebe i druge u skladu s apstraktnim normama mišljenja, govora i ponašanja prenesenih pismom" (1999: 13). Važan je njihov uvid, ujedno primjenjiv na *Moll Flanders*, a to je da upravo sposobnost Moll da piše (Defoe stavlja masku urednika koji je pronašao Molline zapise i podastire ih zainteresiranoj publici [*Moll Flanders/MF*, 1–2]) omogućuje da se unutrašnji aspekt subjekta otvori prema "društvenom istraživanju i zaposjedanju" (Armstrong i Tennenhouse 1999: 15), pa možda čak da pisanje stvara unutrašnji svijet subjekta. Ovaj se uvid naslanja na njihovu raniju (1992) definiciju građanske klase ne u ekonomskim terminima, nego u terminima "tiskarskog kapitalizma" "kao klase ljudi čija moć potječe od monopola na informacije, znanje i istinu" (479, 0/888).

Moll, iako zadobiva određenu razinu individualnosti i subjektivnosti, ipak nije u stanju zasnivati ugovorne odnose kao muški subjekt, ona fingira "društveni ugovor" putem "bračnoga ugovora" ili razmjenom svojega tijela (idealno u bračnim, manje idealno u izvanbračnim odnosima), tj. prema Armstrong, "društveni se ugovor ostvaruje seksualnim terminima" (2005: 37). Defoe realistično prikazuje raširenu situaciju u kojoj je ženino vlasništvo njezino vlastito tijelo koje ulazi u razmjenu "u obliku seksualnog rada" (Armstrong 2005: 40) i to nije novina u povijesnom položaju žene. Ono što Moll omogućuje da se izdigne iznad svojih suvremenica, fikcionalnih i povijesnih, jest značajka pisanja – i to je ona razlika, konstatira Armstrong, koja joj omogućuje društvenu pokretljivost (2005: 41) i koja je stavlja u žarište interesa čitatelja. Defoe usvaja "ženski glas", što mu omogućuje veću slobodu u "izricanju političke kritike budući da njihov [ženski] rodni status znači da nemaju pretenzija na političku moć" (Armstrong 1987: 37).[4]

[4] Ovo se maskiranje političke kritike može primijeniti i na sentimentalni roman s njegovim junakinjama, kako ćemo kasnije vidjeti.

Koristeći izričaj Charlesa Taylora, ovo je roman o "slomu", slomu jednoga i, paralelno, rađanju drugoga, novoga oblika "socijalnog imaginarija":

> Slom se događa (...) budući da su ljudi izbačeni iz svojih starih formi – ratom, revolucijom ili brzom ekonomskom promjenom – prije no što se stignu postaviti na noge u novim strukturama, tj. povezati neke transformirane prakse s novim principima stvorivši time održivi društveni imaginarij. (18)

Potvrđuje se ova mobilnost i protočnost "socijalnog svijeta" prikazanog u romanu ako obratimo pažnju na činjenicu da roman kao ključnu odrednicu tematizira kriminalni polusvijet, kriminalce (muške i ženske), zakonski i kazneni sustav (Watt 94) i stavlja ga u suodnos s drugim društvenim aspektima putem zanimljive i dinamične karijere protagonistice Moll, koja "sebi duguje uspjeh i pritom rabi svaku moguću priručnu metodu" (*ibid*.).

Izranjanje novoga "socijalnog imaginarija" moguće je uočiti i kroz dramatičnu promjenu u značenju pojma "siromaštva", kako objašnjava Watt. Naime, u srednjovjekovnom kulturnom poimanju, prožetu teologijom, siromaštvo je bilo jedan od traženih i poželjnih elemenata spasenja, primjerice u principima sljedbenika sv. Franje, no u novonastajućem poretku prožetu protestantizmom (kalvinizmom), siromaštvo ne samo da je nepoželjno, nego je kodirano kao prepreka spasenju i kao znak grešnosti (Watt 95). Drugim riječima, reformirana religija dovodi do jedne vrste "utilitarne moralnosti" (Schorer vi). Moll je svakako usvojila ovu novu moralnu lekciju, no na krilima individualističkog principa mora se poslužiti svim sredstvima (uključujući kriminal!) da bi postigla svoj cilj – bježeći od siromaštva kao oznake problematične moralnosti. Defoe nije još posve u stanju zahvatiti u moralnu svijest lika i pokazati eventualne dileme koje proizlaze iz opreke unutrašnje/vanjsko, istina/privid. Schorer definira dilemu lika i romana: "Priča je to o moralnosti mjerila (...) *Moll Flanders* je naše klasično razotkrivanje merkantilne svijesti" (xiii). Čitatelju ne može promaći senzibilitet u kojemu je gotovo svaki emocionalni odnos prožet kalkulacijom svojstvenom investicijskoj logici s kojom Moll poput vještog špekulatora procjenjuje financijske izglede svake nove veze ili braka (*MF* 127), spajajući, na smithovski način, suosjećanje i interes (primjerice, u epizodi s bankovnim činovnikom). No roman znade pokazati Moll i kao prevarenu ili nadmudrenu investitoricu koja je slabo procijenila izglede dobiti u određenoj emocionalnoj situaciji. Kajanje u tom slučaju neće biti doživljeno kao interiorizirana emocija, nego kao dio neuspješne poslovne procjene ne dajući do znanja da je Moll u stanju steći odmak od svojih neposrednih interesa. Roman ne doseže metarazinu s koje pripovjedač kao posrednik komentira postupke lika, budući da ga u tome ograničava i tehnika izlaganja u prvome licu.[5]

Kako konstatira Juliet Mitchell, jedna je od ključnih odrednica novoga kapitalističkog "socijalnog imaginarija" mobilnost (umjesto statike) dok se roman trudi prikazati obrise i naznake novoga poretka i njegove "moralne i zakonske podloge" (5). Rast, promjena, kretanje obilježava i samo društvo u nastajanju i pojedince koji ga sačinjavaju tako da mijena lika treba odražavati opću orijentaciju kapitalističkog društva prema "rastu i razvoju" (Mitchell 24). Jedna je od ideoloških inovacija, koja je išla usporedo s kapitalizmom, bila ideja "jednakosti svih ljudi pred Bogom te je to uključivalo jednakost muškaraca i žena" (Mitchell 21; *cf*. Locke 209–210).

Ovo dovodi do zanimljive socijalne dinamike moralnih čuvstava novoga tipa junakinje koja se ne boji uroniti u "muku i zbrku ovoga svijeta" (Smith 2009: 62). Kako navodi Smith, važni su uzroci ljudske potrage za bogatstvom i prosperitetom ambicija, taština i oponašanje: "težimo bogatstvu i izbjegavamo siromaštvo poglavito zbog toga što nam je stalo do osjećaja drugih" (*ibid*.). U Smithovom moralnom svijetu, bogatstvo izaziva zavist i podilazi taštini, a siromaštvo, naprotiv, donosi sramotu i poniženje (63), a Moll nipošto nije junakinja koja bi se s time pomirila. Moll, dakle, ne može pobjeći od svoje prirodne, budući ljudske, dispozicije da suosjeća s bogatima i moćnima i da ih želi oponašati (ne zbog njihova kreposna značaja, nego zbog prednosti koje proizlaze iz njihova položaja). Smith ovdje ne samo da razbija višestoljetnu vezu između "aristokracije" (vladavine najboljih) i vrline, nego uvodi u igru i individualnu motivaciju.[6] Ta motivacija navodi oponašanje, divljenje, zavist kao motive ljudskog ponašanja i motor društvenog uspona za Moll, koja će pronaći različite načine da ostvari svoju ambiciju, a ambicija da se bude bogat, reći će Smith, u ljudskoj je prirodi. Možda nam stoga i nije nesimpatična ta Mollina snalažljivost, prevrtljivost i pragmatična moralnost jer pokazuje da pojedinac može ući u društvenu formaciju kojoj ne pripada niti rođenjem, niti nekim inherentnim ili pripisanim svojstvima, nego da sam stvara i kroji svoju sudbinu, a to je svakako fikcija koju nam moderni roman nudi u stotinama varijanti i u koju želimo vjerovati.

Moll je besprizorno siroče, majke kriminalke i zatvorenice, s ambicijom da postane "dama", nezadovoljna svojim statusom (*MF* 16), ali svjesna da može više. Nadalje, ona nadoknađuje manjak obrazovanja svojim "prirođenim darovima" (*MF* 18), što je opet slojevita aluzija na njezinu sposobnost da svoje

[5] Kako napominju kritičari, Defoe je tome mogao izmaknuti koristeći potencijal pripovjedačkoga "ja" koje komentira svoje prošle postupke i reflektira o njima iz promišljenije, zrelije perspektive – no takva se slojevitost još ne zapaža u narativnome svijetu romana (Watt 100). Niti se Defoe dovinuo epistolarnoj formi kao ingenioznoj strategiji koju nešto kasnije obilato koristi Samuel Richardson, omogućujući svojim junakinjama, Pameli i Clarissi, da u poluprivatnoj formi pisma razotkrivaju svoju intimu, ali istovremeno sebe opunomoćuju pisanjem.

[6] Usp. također McKeon, Uvod i drugi dio, "Questions of Virtue".

"darove" stavi u opticaj, razmjenu i na tržište kao oblik rada koji joj je dostupan kao ženi (Poovey 45). Bračno tržište postavljeno je na štetu žena, posebno onih bez svojega kapitala. Motiv zavođenja, sudbonosan za Moll, događa se u kućnom okruženju, ali u aristokratskoj obitelji, gdje je iskorišten njezin položaj služavke (*MF* 22). Čini se da je za Moll jedina opcija, ulazi li u razmjenske odnose svojim tijelom u situacijama oportunima za sebe ili je na to prisiljena raznoraznim okolnostima. Zavođenje se nameće kao središnji motiv romana kao žanra u njegovoj dugačkoj putanji budući da je to ur-zaplet koji će kulminirati u Richardsonovim romanima, i nastaviti se predvidljivom učestalošću u sentimentalnoj tradiciji, ali s jasnom političkom porukom: mlada pučanka na koju vreba i koju nastoji zavesti razvratni aristokrat (nalazimo to u rasponu od Defoea do Rowson). Seksualni čin nosi i ekonomske implikacije, kao što je razvidno iz naknadnog Mollinog rezoniranja kako je ne samo bila "nekreposna", nego joj je nedostajao i smisao za posao prilikom "transakcije" (*MF* 26).

Transgresivnost Molline tjelesnosti, međutim, ne nalazi se samo u činu zavođenja, nego još i više kada se mlađi brat u aristokratskoj obitelji u kojoj ona služi zaljubi u nju i želi se oženiti njome: ta vrsta društvenog prijestupa nije se mogla tolerirati. Nakon što ostane udovica po prvi put (od nekoliko puta u romanu), Moll se opet nalazi u situaciji koja je izazov njezinoj fluidnoj vrlini, te se nađe okružena sličnim ženama, koje nisu "vlasnice" svoje kreposti (*MF* 59). I dalje mora biti usmjerena na potragu prikladnog partnera na bračnom tržištu, a idealni bi muž bio "amfibija", muškarac koji združuje značajke "gospodina" i "trgovca" (*MF* 60). Napadna homolognost koju Moll uspostavlja između ekonomske sfere i svih ostalih oblika društvenih i intimnih interakcija stavlja njezine moralne opaske i naknadne refleksije u zagrade, a njezin je tipičan moralni doseg: "ženu koja ima novaca da samu sebe izdržava, ne bi trebalo izdržavati [kao ljubavnicu]" (*MF* 61). No, vrlo brzo shvaćamo kako ovaj pragmatični moral nipošto ne odudara od opće slike društva, kako komentira sama Moll: "brakovi su ovdje [u Londonu] bili Posljedicom političkih Planova, u svrhu stvaranja Interesa i obavljanja Poslova", pa je brak "Sporazum" praćen važnim posljedicama (*MF* 67, 71).

Slijedi prvi odlazak u Ameriku s novim, sada već trećim mužem, koji u koloniji Virginiji posjeduje tri plantaže (*MF* 85). No, nakon osam godina provedenih u Virginiji, Moll se mora vratiti u Englesku budući da je legalno njezin brak invalidan zbog incesta (u neočekivanom obratu, kojima obiluje dinamična radnja romana, ispostavi se da je njezin tadašnji muž ujedno i njezin brat). Ukoliko se ta činjenica dozna, Moll se nalazi u opasnosti da izgubi status supruge te opet bude zakonski nezaštićena. Prema engleskome običajnom pravu, žena ne postoji kao zasebni pravni subjekt, nego uživa sva zakonska prava kao *femme couvert* samo putem svojega muža.

Nova pozornica za Moll sada je galantni i frivolni Bath, gdje je njezina vrlina opet na iskušenju kojemu podliježe, navodno ne bez kajanja, i ostaje trudna (*MF* 116). Kao subjekt koji je oslobođen svih obiteljskih i tradicionalnih društvenih veza, geografski izuzetno mobilna, Moll mora biti vrlo praktična i razmišljati na koji se način pobrinuti za sebe i dijete te se upušta i u manje ili više uspješne spekulacije s robom koja dolazi iz kolonija (*MF* 127). Nakon toga, upušta se u novu avanturu na bračnom tržištu glumeći ulogu "sirote, nezaštićene udovice" (*MF* 131), s nešto sredstava i s planom da "upeca" novoga muža putujući na sjever Engleske. Njezin je novi potencijalni muž navodno bogat čovjek i posjednik u Irskoj. Moll svojem novom mužu, koji u bračnoj shemi igra svoju ulogu i ima svoj interes, predlaže da se presele u Ameriku i započnu novi život, da steknu zemlju i postanu plantažeri (*MF* 157). Amerika je, dakako, za mobilne i iskorijenjene britanske subjekte, ljude (muškarce i žene) neodređenog socijalnog položaja, predstavljala priliku za stjecanje vlasništva i društvenoga statusa, s implikacijom da bi vlasništvo nad zemljom povlačilo i gospodarenje onima koji na njoj rade: robovima i ugovornim radnicima. Kolonijalni kontekst doveo bi do dramatične promjene Mollina statusa.[7] Njihove planove remeti nova Mollina trudnoća i razdoblje mirovanja.

Mollin muž umire osiromašen te je ona opet prepuštena sama sebi, a roman uvjerljivo uspostavlja kauzalni niz koji vodi od nevolje (siromaštvo), preko napasti do kriminala (*MF* 191). Pritom, iz Molline perspektive, koju ne derogira neka viša pripovjedna instanca, sva njezina dobit od krađe i džeparenja navedena je kao bilo koji drugi poslovni uspjeh. Gradske ulice postaju scenom njezine "vještine" koja joj omogućuje socijalni uspon i prestiž koji dolazi s posjedovanjem (novca i stvari), a roman znakovito njezino novo polje rada naziva "zanatom" ili "umjetnošću" (*MF* 201, 202). No, Defoe, da bi preduhitrio čitateljevo moralno zgražanje ili da bi ipak opravdao Moll, navodi je da konstatira kako nije mogla naći pošteni posao kojim bi se uzdržavala (*MF* 202). Defoe koristi prigodu da prikaže raznolikost i interakciju između društvenih slojeva u kasnom 17. stoljeću, vremenu radnje romana. Nadalje, on daje legitimitet Mollinoj perspektivi kao prostitutke i kriminalke, glasa s ruba društva koji je u stanju razotkriti društvenu hipokriziju (*MF* 227). Kao kradljivica, i sama Moll slobodno se kreće među različitim društvenim slojevima ili često poprima i oponaša manire jedne dame (*MF* 258). Pred nama se prostire slika društva koje je u neprekidnoj fluktuaciji, mijeni, gdje se status pojedinca određuje vanjskim obilježjima (koji su često

[7] Možemo primijetiti, američke prekomorske kolonije i Irska, kao bliža kolonija, samo su potencijalni izvor bogatstva (osobito posjedovanjem zemlje) za protagoniste, rubni prostori koji su u funkciji eksploatacije iz centra, ali takvi koji mogu preokrenuti dotadašnju Mollinu marginalnu poziciju.

nepouzdani i varljivi). Molline izvanredne sposobnosti (budnost, radišnost [*sic*], revnost) mogu se, izgleda tako, primijeniti i u drugim poslovima kojima bi se ona mogla baviti (*MF* 268), ukoliko bi joj oni bili dostupni, a nisu budući da je žena.

Nova faza Molline "karijere" slijedi u zloglasnom zatvoru Newgate, slici pakla (*MF* 275), prikazanoj na psihološki realističan način. Novi zaplet događa se kada među nekim zatočenicima prepoznaje jednoga od svojih prijašnjih muževa (*MF* 280). Nakon što se Moll formalno pokaje za svoj prijestup, uobičajena smrtna kazna pretvorena je u kaznu transporta u Ameriku (*MF* 293), čime kriminalna potka donosi još jednu povijesnu dimenziju odnosa između matice zemlje i kolonija. No, kako navodi Paul Hunter (32), motiv prijevoza kriminalaca u Ameriku kao zamjena za smrtnu kaznu (*The Transportation Act* iz 1718) u kontekstu romana *Moll Flanders* očiti je anakronizam, budući da roman (u obliku Mollinih memoara) završava 1683. Mollin patricijski muž ima zanimljiv zazor, pod cijenu vlastitog života, od prijevoza u Ameriku kao ugovorni sluga: "obuze ga užas na pomisao da bi bio poslan prijeko na Plantaže kao što su Rimljani slali osuđene robove na Rad u Rudnicima" (*MF* 301), a njegova je vizija Amerike prilično sumorna: "šume i divljina" (*ibid.*), za razliku od praktične i pragmatične Moll.

No, ni ova promjena ne umanjuje Mollinu pronicljivost, budnost i sposobnost planiranja, upravo onih kvaliteta koju su joj i donijele uspjeh u njezinim "poslovima" te se ona mudro i dalekosežno priprema za putovanje preko Atlantika (*MF* 309). Budući da u kolonijama novac, zbog manjka papirnate valute, nije toliko prisutan kao sredstvo razmjene, moraju se osigurati druga razmjenska dobra (duhan, srebrni tanjuri, tkanina itd.), kao i alati za rad na zemlji (*MF* 312, 316). Dolaskom u Ameriku, dolazi i do nove Molline transformacije u vlasnicu zemlje (plantaže) i vlasnicu sluga, radnika na zemlji (jedan ugovorni sluga iz Liverpoola i jedan crnački sluga, čiji je status, izgleda, jednak). Združena sa sinom (iz jednoga od prethodnih brakova), u posjedu majčinog nasljedstva, ona napokon uživa u blagostanju i luksuznim dobrima (*MF* 340), ali se na kraju ipak vraća u Englesku, navodno godine 1683. Izgleda da vlasništvo i materijalna dobra, akumulirana na kolonijalnoj periferiji, mogu Moll ponuditi ne samo novi društveni položaj, nego i novi karakter:

> Nov i prosperitetan život u Novome svijetu tematski razrješava uzorak prijestupa, pokajanja i otkupljenja (...) ali je i komentar na društvenu konstrukciju zločina i kazne te naznačuje društvene mogućnosti obnove i reforme. (Hunter 32)

Iz rubne perspektive žene, kriminalke i prostitutke Moll Flanders, koja se svojom dosjetljivošću, sposobnostima i spletom okolnosti uspijeva uglaviti u "srednji stalež", roman je vrijedan izvor informacija o odnosu između imperijalnog centra i periferije u smislu cirkuliranja ljudi, dobara i informacija, kako Shapiro postulira nastanak transatlantske geokulture 18. stoljeća. S Franklinovom autobiografijom, iako u drugome žanru koji ipak u danom trenutku interferira s pseudo-(auto)biografskim romanom, doći ćemo u situaciju promatranja pobune provincijalnog subjekta protiv logike periferije.

4. NOVI SUBJEKT U JAVNOJ SFERI: AUTOBIOGRAFIJA BENJAMINA FRANKLINA

Sljedeći uvid Nancy Armstrong vezano za novonastajući žanr romana u njezinoj studiji *How Novels Think* (*Kako razmišljaju romani*), svakako je, u širem kontekstu izranjanja javne sfere i vernakularnog tiska primjenjiv na Franklinovu tekstualnu samoinvenciju. U osvitu moderniteta, u sprezi nastajanja novih kolonijalnih i dijasporskih subjekata u engleskim kolonijama, "prisila" – bilo da joj je izvorom očinski autoritet, monarhijska apsolutna vlast ili crkvena hijerarhija – nalazila se u defenzivi prema novoj "ideologiji" pristanka, ugovora i obećanja, kao srži nove građanske moralnosti sadržane u nenasilnim načinima zasnivanja "društvenosti" i "življenja u zajednici"; nazovimo je, prema Armstrong, "ugovornim moralom" (2005: 32). Franklinova je naracija doista primjer "pripovijesti (...) kao temelja socijalnog identiteta", sposobnosti da se ispriča priča o sebi i svojoj grupaciji (Moretti 15), koja je na putu osvajanja političke moći u budućoj revoluciji. Prije revolucije, međutim, događa se opisivanje i prikazivanje onoga što Moretti naziva "regularnošću" (*ibid.*), u kojoj pojam rada (kao unutrašnjega poriva i unutrašnje, ne vanjske, prisile) postaje određujućom crtom novoga subjekta, "novi princip legitimacije socijalne moći" (Moretti 30).

Ova fluidnost društvenih identiteta u sjevernoameričkim kolonijama, koja se prvenstveno očituje putem pisma i njegove cirkulacije u javnoj sferi, suptilno je prikazana u autobiografiji. Primjerice, Franklin je svjestan drugih, popularnih žanrova: jedan od njih svakako je tekst *Pilgrim's Progress* (*Hodočasnikovo putovanje*), religiozna pripovijest u kojoj autor "časni John [Bunyan] (...) miješa pripovijedanje i dijalog, način pisanja koji jako obuzima čitatelja, koji se na najzanimljivijim mjestima nađe kao da je u društvu likova i prisutan u izlaganju". Nastavlja dalje Franklin, "Defoe u svojem Crusoeu, Moll Flanders, Religioznom udvaranju, Obiteljskom učitelju, i drugim djelima, uspješno to oponaša. I Richardson je slično učinio u svojoj Pameli itd." (*Autobiography*/*A* 26), ali je znakovito da Franklin poseže za drugom vrstom tekstualne (samo)prezentacije. Tako je Franklin, zahvaljujući upravo retoričkoj i spisateljskoj vještini, koju oponaša iz engleskih i antičkih modela, i usavršuje u debatnim i književnim klubovima (primjerice, Junto je klub za međusobno usavršavanje [*A* 57]), ostvaruje i prve poslovne kontakte i stvara javnu personu koja mu donosi preporuku i dobar kreditni status (uz tis-

karsku vještinu koju je stekao u Londonu). I prije nego što je postao "gospodin", kao šegrt posve nesigurnoga društvenoga statusa, on je primljen u društvo "gospode"; isto kao što je javna (samo)prezentacija ono što mu omogućuje poslovanje: primjerice, kada je u dugu, ne samo da radi više, marljivije, nego se nastoji takvim i pokazati pred svojim susjedima i vjerovnicima (*A* 64). Po povratku u Philadelphiju sa šegrtovanja u Londonu, nije zaradio niti uštedio mnogo novca, ali se usavršio, stekao nova poznanstva i "puno čitao" (*A* 50). Također, u razdoblju prije no što uspostavlja vlastiti tiskarski obrt u gradu, nastavlja zadobivati naklonost i odobravanje gospode (*A* 54), naznačujući prožimanje između "autentičnoga" ja i njegove javne projekcije.

Nekoliko elementarnih napomena potrebno je čitatelju koji se upoznaje s tekstom Franklinove (nedovršene) autobiografije: izvorni tekst ne postoji, nego tek verzije derivirane iz Franklinovih bilješki (prvo, "kontaminirano" izdanje priredio je njegov unuk 1818. godine); tekst je većim dijelom pisan u inozemstvu; kako je razvidno iz datuma, prožet je dvjema revolucijama: Američkom i Francuskom. Vjerojatno nije čudo da Franklin, vitalno angažiran u tim povijesnim trenucima, nije našao shodnim dovršiti tekst niti je ikada autorizirao konačnu verziju teksta koji tako izmiče narativnoj kontroli i dodatno se otvara raznim interpretacijama. Nadalje, prvotni adresat, njegov voljeni sin William Franklin našao se u vrtlogu Američke revolucije na suprotnoj strani od oca: dok je Franklin kanoniziran kao jedan od Očeva utemeljitelja, njegov je sin stao na rojalističku stranu i snosio posljedice "pogrešnoga" izbora.

Kritičari su suglasni da je tekst sastavljen u tri navrata. Prvi dio upućen je Franklinovu sinu, a napisan 1771. tijekom Franklinova boravka u Engleskoj u svojstvu kolonijalnog zastupnika pred Krunom delegiranog od strane američkih kolonija. Drugi dio napisan je 1784; Američka revolucija uspješno je okončana; Franklin je raskinuo veze sa sinom, tako da se adresat mijenja u "dragi i poštovani prijatelju" (*A* 69). Ovaj dio napisan je tijekom Franklinova boravka u blizini Pariza, a on je sada američki državljanin, izaslanik i opunomoćenik u Francuskoj. Treći i četvrti dio teksta napisani su između 1788. i 1789. u Philadelphiji, netom nakon Franklinova sudjelovanja u radu Ustavotvorne skupštine koja je imala zadatak donošenja novoga federalnog Ustava, ujedno i završnoga koraka nacionalne konsolidacije nakon Revolucije. Franklin nikada nije autorizirao završnu verziju rukopisa, niti je dočekao njegovo izdavanje. Tekst bilježi fascinantni vrtlog mijena o kojima Franklin tekstualno svjedoči i umeće svoje osobno iskustvo, ne toliko da bi se ispovijedao čitatelju, nego da "pažljivo uobliči koristan portret uspješnog javnog čovjeka" (Arch 166).

Benjamin Franklin potjecao je iz puritanske (kalvinističke) obitelji, no u svojim zapisima on ujedno i opisuje svoj zazor od institucionalne religije u bilo kojem obliku.[8] No, to ne znači da specifični elementi "protestantske etike" (Max Weber) i svjetonazora nisu već zahvatili "socijalni imaginarij" (Taylor) britanskih američkih kolonija u tolikoj mjeri da su mogli funkcionirati i izvan svojega primarno religioznoga okvira. U tom smislu William Spanos, navodeći Webera, koristi njegovo razlučivanje "između svjesno prihvaćene ideologije (katolička vjera) i življenoga etosa (puritanska radna etika)" (111). Spanos, nastojeći, dakako u svojem kritičkom modusu, evocirati i dekonstruirati elemente puritanskoga modela koje, s pravom, drži jednim od fundamentalnih potki američkoga identiteta, vraća se na teološki pojam "poziva" (vokacija, engl. *calling*):

> poziv – zazivanje ljudskoga subjekta transcendentalnim označenim (viša svrha) – kao gesta kojom mu se (ili njoj) iskazuje prepoznavanje – to jest, daje izuzetni [*exceptionalist*] status među brojnim drugima (...) – i posljedično (dragovoljno) služenje Onome uzvišenome koji ga (ju) je pozvao. (*ibid*.)[9]

Za pravovjernoga puritanca jedini je vidljivi i spoznatljivi znak izabranja (za spasenje), tj. prepoznavanja, bilo vršenje i uspjeh njegovih djela (poslova) u javnoj sferi, što dovodi do paradoksalne podvojenosti: biti u svijetu, ali ne od njega (John Cotton: *loving the world with weaned affections*, nav. u Spanos 109). Čitajući Franklina, jasno je da je kod njega pojam poziva izgubio mnogo od svojega izvornog teološkog konteksta, tako da ga razumljivo Max Weber može koristiti kao prekretnicu "u točki svoje analize puritanskoga poziva kada protestantska teologija postaje sekularizirana kao nastajući 'duh kapitalizma'" (Spanos 109). Taj prijelaz gotovo je opipljiv u situaciji kada se mladi Franklin probija u poslu, natječući se s drugim philadelphijskim tiskarima, oslanjajući se na "svoje izvorne radne navike", utvrđene "Očevom" lekcijom iz biblijskih Mudrih izreka (*A* 76).

Franklin ovu ideju sekularizira budući da smatra "Radišnost sredstvom zadobivanja Bogatstva i Ugleda" (*ibid*.). Svijest o življenju poziva prelijeva se u društveni status i aktivizam u javnoj sferi, "u svijetu i njegovim institucijama" temeljem "racionalizacije ponašanja", bez transcendentne podloge (Weber, nav. u Spanos 109). Spanos je svakako u pravu u svojoj ocjeni povijesnoga trenutka koji evocira i signalizira

[8] Zanimljiva je pretpostavka da zazor od crkvenih institucija dolazi od Franklinove pripadnosti masonima, kojima pristupa 1731. (*A* 396). No, to će morati ostati na razini hipoteze obzirom na prirodu teme. U kronologiji Franklinova života, Zuck navodi i njegove uske veze s američkim, a potom i europskim masonima (Mulford 2008: xv–xxii). Shields se također ukratko osvrće na ovaj aspekt, kao dio tadašnje "književne republike" (54–55).

[9] Primjeri su: Jahve poziva Mojsija da obavi svoje poslanje među Izraelcima; Krist poziva sv. Pavla na putu u Damask. Na nadgrobnome spomeniku koji je Franklin dao postaviti svojim roditeljima, stoji uklesano: "Reader, / Be encouraged to Diligence in thy Calling" (*A* 16).

Franklinova autobiografija, "koja premošćuje religiozni i sekularni trenutak američke povijesti" (110). Nadalje, Spanos inzistira na dvojakom učinku poziva, takvom koji "subjektificira" (priziva subjekt kao individuu, imenuje ga, opunomoćuje), ali izražava i drugu komponentu, "pokoravanje ljudskoga subjekta" (113), odnosno njegovo discipliniranje. Ovdje nas više zanima ova prva opunomoćujuća funkcija jasno upućujući na rađanje "modernoga sebstva" (Taylor), putem "internalizacije i individualizacije života" (Spanos 108).

Klasična studija Iana Watta o nastanku modernoga romana nudi i informacije korisne za razumijevanje funkcioniranja tiskarskoga tržišta, te važne okosnice javne sfere (Warner 1990) kao najave građanskoga društva i suputnika u njegovoj emancipaciji, ne samo na europskome primjeru, nego i u engleskim prekoatlantskim kolonijama, Franklinovu rodnom mjestu. Mogli bismo čak ustvrditi kako je kolonijalna situacija razmjerno jednostavnija za uočavanje nekih trendova u razvoju tiskarske javne sfere, primjerice u organizaciji književnoga tržišta. Uz tiskare (poput Franklina), koji su ne samo izvršitelji, nego obavljaju i neke izdavačke funkcije, nadaje se i važna uloga knjižara, tj. trgovca zadužena za plasman knjiga, važnoga posrednika između pisaca i tiskara, te pisaca i čitatelja (Watt 53).[10]

Franklin je tijekom cijeloga života bio aktivni sudionik i promicatelj različitih, isprepletenih javnih sfera: tiskarstvo; novine; literarni, čitateljski i debatni klubovi; politika; znanost; javne službe (posudbena knjižnica, javne obrazovne ustanove, javna vatrogasna postrojba itd.), primjenjujući u svakoj od tih službi racionalne i senzibilne modele ponašanja. Charles Taylor napominje kako već tijekom 17. stoljeća u Engleskoj, drugdje nešto kasnije u 18. stoljeću, dolazi do pojave "nove društvenosti" (*new sociability* [46]), koja uključuje sve veći broj ljudi u aktivnostima javne (civilne) sfere. Dok je njezin raniji mehanizam "učtivost" (Taylor 47), tijekom 18. stoljeća taj će društveni splet biti kodificiran u teorijskim modelima poput Smithova, kao sustav senzibilnih moralnih reakcija, "moralnih čuvstava" (suosjećanje, benevolentnost, sažaljenje). Franklin u tekstu pokazuje upravo nastanak tog novog senzibiliteta oprimjerujući tako revolucije i previranja na nekoliko razina.

Na osobnoj razini Franklin je, kako smo već naznačili u prethodnoj raspravi, primjer izranjanja sekularne svijesti, procesa koji Taylor vidi ključnim za modernitet i naziva "veliko razuđivanje" (*the great disembedding* [49]). Racionalizacija novoga senzibiliteta očita je u Franklinovu projektu moralnog samoizgrađivanja gdje on sastavlja plan trinaest vrlina kojih se pridržava tijekom dana. Etička samodisciplina podvrgnuta je planskom i sustavnom korištenju vremena, u skladu s utilitarnim načelom da je postizanje vrline uvjet za blagostanje (u smislu zadovoljstva, ravnoteže životnih postignuća), a to je pak najpoželjnije stanje duha i tijela. Nadnaravna je dimenzija prisutna, ali je podvrgnuta smislenoj i usmjerenoj samodisciplini, a ostvarenje vrline izjednačeno je s dosezivim i racionalnim ciljem. Moralnost postaje odvojenom od religije i dosezivom svakom čovjeku, budući da se, kako navodi Frank Kelleter, Smithova kategorija "moralnih čuvstava" zasniva na ranijoj Hutchesonovoj ideji da "ljudska bića imaju unutrašnji osjet – nepogrešivi osjećaj – onoga što je dolično i istinito" (81), pa je tako samo jedan korak od svijesti do uspješne realizacije.[11] Smith, a posljedično i Franklin, podupire "ideju samoočite, neelitne racionalnosti" (Kelleter 82), koju mladi Franklin razvija i kultivira od svojih naučničkih dana u kolonijalnoj Philadelphiji. Mreža socijalnih odnosa, lateralnih (umjesto vertikalnih) komunikacijskih mreža, kruženje knjiga i ideja u debatnim klubovima, daju mladome naučniku srednjega staleža brojne mogućnosti sudjelovanja u novim oblicima društvenosti.

Klasična je ilustracija utilitarnosti moralnih principa Franklinovo vegetarijanstvo. Isprva mu se priklanja i zato što oskudnijom prehranom može uštedjeti novac kao šegrt, potom racionalizira svoju odluku o "umjerenosti u Hrani i Piću" time što to donosi bistru glavu i brže shvaćanje (*A* 21). Kasnije će, međutim, isto tako racionalno obrazložiti odstupanje od tog principa, već prema zahtjevima situacije (*A* 37).

Još je jedna karakteristična crta buržujske senzibilnosti vidljiva kod Franklina, osvješćivanje i prikazivanje razlike između "luksuza" i "udobnosti", budući da treba biti jasno da potonje "ograničava etički dopuštene troškove", te je signal moralnog razlikovanja građanina od "sjaja i razmetanja feudalnom veličajnošću" (Moretti 45). Eto opet subjekta koji je obilježen manjkom, prije no supstancijalnom ozna-

[10] Franklin dolazi iz tiskarskog zanata i njegova je profesija blisko isprepletena s njegovim pisanjem i izdavanjem novina i almanaha, toliko da možemo ustvrditi da je tiskarski zanat nadopunjavao i poticao njegovu spisateljsku stranu (ne ulazeći u pitanje žanrova, koji funkcioniraju drugačije nego danas, iako nose ista ili slična imena). Pitanje statusa autobiografije time je intrigantnije: Franklin piše tekst u trenutku kada već godinama nije dio tiskarskoga miljea, piše ga za privatnu uporabu (što, naravno, možemo uzeti s dozom podozrivosti) i piše ga, većim dijelom, u inozemstvu (Engleska, Francuska). Kao da je i ovdje, kao u toliko drugih sfera svoje djelatnosti Franklin prelazio granice i miješao kodove, stvarajući nove forme senzibilnosti za svoje kulturne nasljednike. Defoe, zanimljivo, ulazi u svijet pisanja romana preko svojih iskustava kao novinar i pamfletist. Očito tijekom 18. stoljeća prijelaz granice od nefikcionalnog prema fikcionalnom, i obrnuto, nije bio pretežak.

[11] Primijetimo kako je doktrina "istočnoga grijeha" ili kalvinističke predodređenosti (za propast ili spasenje) otišla u povijest, a ljudska priroda stupila je na osunčanu stranu. Ovdje treba istaknuti da je Franklinov odnos prema religiji kompleksan i slojevit, da se mijenjao tijekom njegova uzbudljivog života te da nije obilježen tek deističkim racionalizmom; *cf.* Walters 2008. Možemo se složiti da je Franklin držao religiju nužnom kao pomoć "ljudima da budu nešto manje zli no što bi inače bili" (Walters 101).

kom. Franklin je u autobiografiji karakteristično štur što se tiče svojih odnosa sa ženama (to ne spada u javnu sferu njegova djelovanja koje je predmet autobiografije), pa i vezano za razdoblje udvaranja svojoj budućoj ženi, no ne štedi na opisu detalja njihova domaćinstva koje odražava "čistu i solidnu udobnost (...) građanskoga doma (...) kao ideal", izdignut iznad ekonomske nužde ali zazirući od razmetljivoga luksuza (*ibid.*). Stoga Franklin više pažnje obraća mudrom i ekonomičnom vođenju kućanstva svoje žene, nego li njezinim drugim eventualnim značajkama.

Ključan je dakako njegov dolazak u Philadelphiju, njegovo utočište i omiljeno stanište nakon bijega iz Bostona od očeva patrijarhalnog i kalvinističkog autoriteta i kraćeg boravka u New Yorku. Time se nalazi u statusu "slobodnoga građanina", "odbjegloga naučnika" (Shapiro 174), prizivajući u pamet i kategoriju načelno bezgranične mobilnosti i fluktuacije svojstvene ranome građanskome društvu, prijelazu iz jednoga sustava u drugi, pa je prispodobiv i našim fikcionalnim junacima, avanturistima i ljudima iz polusvijeta (poput Moll Flanders) koji dolaze u grad u potrazi za srećom. Shapiro ovaj avanturistički korak, dolazak iz novoengleskih (poglavito puritanskih) u srednjoatlantske kolonije (gdje se nalaze kvekeri i druge konfesionalne zajednice te je manja religiozna unificiranost), definira kao prijelaz iz bostonske "sredine patrijarhalnog autoriteta i zemljoposjedničkih prava" u philadelphijsko "mjesto lockeovske slobode", kontra-aktualnih odnosa i voluntarističkog pristanka (195, 177).

Kako je razvidno iz Franklinova pripovijedanja, ključni impuls za mladoga i ambicioznog šegrta bilo je putovanje u London (još jedan slučaj motivirane mobilnosti), gdje će izučiti i usavršiti tiskarski zanat, što će mu omogućiti da, povratkom u kolonije, otvori tiskaru i u kratkome vremenu postane jedan od važnijih pružatelja tiskarskih usluga kolonijalnoj upravi u Pennsylvaniji, kao i u javnome životu kolonije. London je krajem 17. i početkom 18. stoljeća, kako konstatira Richetti, postajao središtem "tiskarske industrije", što je bilo potaknuto i sa svoje strane poticalo i širenje pismenog čitateljstva, kao i rast tiskarskoga tržišta: "knjige na pučkome jeziku koje se bave sekularnim temama bile su sada dostupne kao roba u ponudi brojčano sve jačoj (...) skupini pismenih potrošača" (6). Ekonomski žargon ovoga kratkog prikaza ne može izmaći našoj pažnji, kao niti promijenjeni interesi takvih potrošača štiva, koji će sve više tražiti prikaze "običnoga", svakodnevnoga, odraza svojih vlastitih egzistencija (Richetti 4).

Druga razina koja je poticajna za promatranje Franklinova konceptualiziranja novoga senzibiliteta, buržoaskih parainstitucija (Shapiro), nadilazi usku individualnu i privatnu sferu, sferu autonomije pojedinca ili interesa njegove obitelji. Franklinova naracija jest trijumf individualizma, ali istodobno je i neprekidna lekcija iz intersubjektivne dinamike unutar koje se moralna čuvstva moraju izraziti. Kako napominje Kelleter, "meta-subjektivno javno dobro postalo je mjerom racionalne prakse i granicom dobrobiti" (82). Ova je "racionalna praksa" izražena i u načinu kako Franklin vodi svoj tiskarski posao: osiguravši sebi dostatne prihode, on pomaže svojim šegrtima i partnerima da započnu vlastite poslove pokazujući tako novi senzibilitet prijateljstva i kooperativnosti umjesto patrijarhalnog ograničavanja (kojim su Franklina ugnjetavali otac i stariji brat) ili bezdušnog natjecanja.

Utilitarnost i pragmatičnost Franklinovih rješenja javnih problema – od postavljanja javne rasvjete do osnivanja civilnih noćnih ophodnji – zasigurno ima veze, kako upozorava Kelleter, i sa specifičnim uvjetima rubne i pogranične kulture, koja je politički ovisna o kolonijalnom centru, a istodobno udaljena od njega na dalekoj periferiji, i okružena fizički snažnim neprijateljima (indijanske nacije, katolička Francuska na sjeveru) (84).

Franklinovu inovativnost možemo uvidjeti i u sljedećoj konstelaciji, kako navodi Strick, "'Senzibilnost' kao diskurs koji nastoji opunomoćiti građansko društvo moralnim i političkim autoritetom bočno je potpomognuta znanstvenom proizvodnjom znanja" (63, 4/639), gdje u kasnijoj životnoj fazi, kada se povlači iz tiskarskoga posla u kojem je akumulirao dovoljno kapitala da se može posvetiti drugim stvarima, Franklin ulazi u "književnu republiku" svojim znanstvenim eksperimentima i traktatima. U zaključku, možemo se poslužiti formulacijom Roberta Fergusona, kako se Franklinov "sekularni" tekst suprotstavlja tada prevladavajućoj "pripovijesti o obraćenju" (75), uspostavljajući novo trojstvo: razum, Providnost i prirodu (76). Franklin sebe tekstualno i u javnoj tiskarskoj sferi uspostavlja kao novoga čovjeka, u mreži novih oblika društvenosti kasnoga kolonijalnog društva na putu prema novim političkim formama.

5. TRANSATLANTSKI SENTIMENTALIZAM VISOKE FAZE: SENTIMENTALNI ROMAN U RANOJ AMERIČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Niklas Luhmann ustanovio je novi komunikacijski kod ljubavi koji se može pratiti već tijekom kasnog 17. stoljeća. Novu mutaciju, promjenu komunikacijske funkcije ljubavni kod doživljava oko 1800. Dakle, ključno je razdoblje 18. stoljeća, koje će stoga vremenski omeđiti argumentaciju. Jedan je tip ljubavi, navodi Luhmann, *amour passion* (preuzet iz starijeg, aristokratskog komunikacijskog modela), potom "brak-partnerstvo u puritanaca" (7), te kasnije "romantična ljubav" (158). Roman je onaj tip relativno široko diseminiranoga diskursa koji preuzima funkciju rasadnika nove semiotike emocija. Međutim, roman i druge tiskovine šireg dosega preuzimaju funkciju propagatora novih psiho-socijalnih modela nakon što je teren već pripremljen filozofskim diskursom koji iznosi karakteristike nove subjektivnosti, kao jedne od oznaka nenasilne i postupne socijalne revolucije,

čije tekovine u različitim oblicima zapadnoga društva i civilizacije živimo i danas, naime, uspona novoga tipa subjekta, građanina ("buržuja"), pripadnika srednjega sloja.

U kritici angloameričkoga sentimentalnog romana jedno je od uvriježenih mjesta uočavanje regulatorne funkcije žanra, osobito u razdobljima nestabilnosti ili urušavanja društvenoga poretka, čemu se svakako može prispodobiti situacija pred Američku revoluciju, tijekom i nakon nje, a koja politički inaugurira novu naciju, iako kulturno ta nacija i dalje svoj identitet duguje matičnoj zemlji i veže se na nju. Funkcija regulacije tokova socijalne energije potrebna je i stoga što promoviranje individualizma, pa i njegovo prenaglašavanje, može zapravo i samo postati destabilizirajuće budući da je ovaj kompetitivan, "grabežan i beskompromisan", te mu sentimentalni roman može poslužiti kao korektiv i pokušaj da se ublaže njegovi štetni društveni učinci tako što bi se promovirala "privatna i kućanska vrlina i pojedinačna filantropija" (Richetti 8).

Ne možemo ne navesti ranu kritičku opasku Tremainea McDowella, koji još 1927. godine iznosi karakteristično apologetski sud:

> Razvidno je da američki roman osamnaestoga stoljeća nije od presudne važnosti u povijesti književne proze niti u razvoju estetike u Sjedinjenim Državama. Modernome povjesničaru i društveno usmjerenom proučavatelju književnosti, međutim, ovi stari svesci odišu životom i obiluju značenjem. Iz njih takvi čitatelji možda mogu malo naučiti, primjerice, o umjetnosti, ali mnogo o stajalištima i oponašanjima post-revolucionarne Amerike. (402)

McDowell, dakle, upućuje ne toliko na estetsku koliko na kulturnu ulogu sentimentalnoga romana upravo kao promotora novih oblika socijalnih praksi mlade nacije, gotovo kao priručnika i vodiča nakon revolucionarnog prijeloma.

Hansen upozorava na novohistorističke pristupe američkome romanu koji su naglasili važnost upravo sentimentalnoga romana, zapostavljenoga i zanemarenoga u starijim kritičkim pristupima. Iako to dakako ne znači da je ovaj tip romana "realističan", on je ipak društveno relevantan jer izražava "egzistencijalne pretpostavke na kojima su se u to vrijeme temeljili životi žena" (40), pružajući, da se poslužimo ranijim formulacijama, biopolitiku emocija i "trening osjećaja" (Strick) u sferama koje su sudbinski određivale ženski život: djevojaštvo, odnos prema seksualnosti, izbor muža, udaja, majčinstvo.

Pritom roman, da bi ispunio svoju žanrovsku i društvenu ulogu, mora prikazati upravo proces obrazovanja u stjecanju, iskazivanju i kultiviranju značajki koje, doduše, jesu dio ženske (ljudske) prirode, ali se pokazuju u javnoj sferi, koja je, kako smo vidjeli, kompatibilna načinu funkcioniranja tržišta, kao i podložna novoj etici intersubjektivnih odnosa: temelji se na obećanju, ugovoru, konsenzusu, povjerenju, a nikako ne na sili, prinudi ili jednostranoj odluci. Iskazivanje osjećaja, prepoznavanje i čitanje osjećaja, prepuštanje osjećajima neophodan je dio emocionalne edukacije, koja može umanjiti distancu između muškaraca i žena: "Bez obzira na spol, stalež, zanimanje ili sredinu, omiljeni likovi svakoga hvalevrijedna autora bez razlike su obdareni osjećajnim dušama i tekućim očima" (McDowell 400).

Carroll Smith-Rosenberg jedna je od kritičarki koja je svojim feminističkim i novohistorističkim intervencijama doprinijela revalorizaciji sentimentalnoga romana, i raznih žanrovskih oblika sentimentalizma, u kulturi rane američke nacije: moglo bi se, slijedeći njezin argument, reći da je (bio)politička sinteza koju je u američkome kontekstu pred revoluciju i nakon nje izvršio sentimentalni roman posebno i diskurs sentimentalizma općenito, bila upravo izgradnja "američkoga subjekta" (481). Već u koncipiranju *Moll Flanders* nameće se konstatacija kako je Defoe na svoju osebujnu junakinju "prenio" svoje refleksije o položaju novoga tipa subjekta, pučanina iz sloja koji se najbolje može odrediti negativnim kategorijama: ne pripada ni gradskoj sirotinji, ni aristokraciji (jedina supstancijalna oznaka mu je da živi u gradu!), ali i o relativno egalitarnom statusu žene (u odnosu na muškarca). U američkome kontekstu, kako navodi Smith-Rosenberg, novi nacionalni identitet temelji se na "ideologiji i retorici prosvjetiteljskog liberalizma, s naglaskom na jednakost svih ljudi i na pojedinčevoj političkoj suverenosti" (503–504). Za republikansku Ameriku nije bilo kontradiktorno što se politička suverenost žene izražavala posredno, putem muža, budući da joj je pridavana važna uloga "republikanske majke" (*cf.* Burnham 68), koja rađa i odgaja nove građane. Istodobno, ova je potka prožeta i drugim nitima, evidentnima u činjenici o popularnosti sentimentalnoga romana, posebno njegove varijante priče o zavođenju (*seduction plot*), gdje su opetovano junakinje bile žene, pa se tako čitatelj nalazi u situaciji da u pravilu u ulozi reprezentativnog nacionalnog subjekta vidi (mladu) ženu.

Možda je iz današnje perspektive ova navodna poveznica između sentimentalnih likova (poglavito žena, ali i ponekog muškarca) i projekta izgradnje nacije teško shvatljiva i rado bismo je pripisali naknadnoj kritičkoj konstrukciji, no zanimljivo je da su sredinom 18. stoljeća jedan od najpopularnijih književnih proizvoda u američkim kolonijama bili romani Samuela Richardsona, a povijesni je kuriozum da je i Franklin, kao tiskar, stavljao na tržište Richardsonove romane.[12] Kako sumira Jan Lewis, Richardsonova invencija zapleta zavođenja mogla se shvatiti kao model političke situacije, pa je tako Richardsonova Clarissa, žrtva aristokratske i muškaračke tiranije pod prijetnjom nasilja, poslužila kao parabola za cijelu naciju (693). U svakom slučaju dinamika Richardsonova romana, a potom i njegovih nebrojenih epigona,

[12] No, prema Tennenhouseu, Franklin je izgubio novac na pretisku Richardsonove *Pamele* (2007: 10).

bila je "republikanska i anti-patrijarhalna" (Lewis 698). Nipošto nije bilo neobično da sentimentalni roman stavlja ženski subjekt i načelno ženski glas i perspektivu u žarište interesa: Franklin je već 1720-ih godina, primjerice, usvojio i fingirao ženski glas (Silence Dogood) za svoj popularni almanah (Mulford 1996: xi).

Leonard Tennenhouse konstatira zanimljivu činjenicu vezanu za Richardsonovu recepciju u dijaspori, tj. u američkim kolonijama. Interes za Richardsona paralelno je visok s obje strane Atlantika u vrijeme njegovih uspješnica *Pamela* i *Clarissa* 1740-ih godina, no onda opada na američkoj strani, da bi se opet revitalizirao nakon gotovo 40 godina, neposredno nakon Revolucije, ali u obliku prerađenih i skraćenih izdanja, te Tennenhouse s razlogom posvećuje pažnju ovom fenomenu pitajući se: zašto "američki" Richardson postaje tako popularan (54)? U sklopu transatlantskog moderniteta kao okvira svoje studije Laura Doyle nudi jedan od mogućih odgovora; to je zato što se "bavi pitanjem 'pristanka' (...) kao središnjim i psihološkim pitanjem" (118), koje prožima i privatnu i javnu sferu, budući da su već ranije razni promatrači uočili analogije između društvenog i bračnog ugovora.

Shapirov već spomenuti model jezgre i periferije navodi kako se atlantska poluperiferija nalazi u trenucima promjene, tako da centar više ne može kontrolirati način uporabe simboličkih kodova sa strane perifernih elita, koje nastoje preoznačiti ove kulturne kodove ne bi li zacementirale svoju društvenu poziciju (98). Zakašnjelost je oznaka ovoga procesa no, kako naglašava Shapiro, ne u smislu pukog oponašanja procesa u jezgri, nego na način koji zahtijevaju potrebe nove elite (99). U situaciji zakašnjelosti svakako nalazimo i žanr sentimentalnog romana. Američka upotreba kodova sentimentalizma i senzibilnosti, iako očito zastarjela, nije bila tek oponašanje, nego "refunkcionalizacija" ovih elemenata u kontekstu nove nacije i pod pritiskom "međunarodne trgovine" i francuskoga utjecaja (Shapiro 146).

U romanu *Charlotte Temple*, autorice Susanne Rowson, kao oglednome primjeru kasnog sentimentalnog romana, ali i ranome primjeru njegove američke inačice (pokazujući time još uvijek perifernu poziciju američke kulturne produkcije u odnosu na englesku i europsku), brojni su primjeri kako grabežni i interesni individualizam može razoriti obitelji ili uništiti mlade ljude koji mu se moraju pokoriti prilikom sklapanja ženidbenih veza. No, ideološka je lekcija romana isto tako nedvojbena i bliska tipičnom čitatelju: uvelike se ta vrsta nesentimentalnog braka vezuje za stare, aristokratske i patricijske strukture koje se nastoje održati u novome poretku.[13]

Nadalje, jedna od središnjih i primjernih sentimentalnih bračnih veza, gdje je doista na djelu novo "kodiranje intimnosti" (Luhmann), jest brak Charlottinih roditelja. Bračna ljubav produžetak je prethodnog benevolentnog čina mladog časnika Templea koji od dugova spašava oca svoje buduće žene. Kreditor koji oca nastoji upropastiti spletkarski je aristokrat koji nastoji održati drevno aristokratsko polaganje prava na ženu, tj. dužnikovu kćerku. Mladi Temple prekida tu tradicionalnu praksu i inaugurira novi model cirkuliranja suosjećanja. Bračni ugovor također se može shvatiti kao varijanta "ugovorne teorije" (*contractual theory*), jer je to bio način za romanopisce tijekom uspostavljanja samoga žanra, dakle, posebice u 18. stoljeću, ali svakako i u ogromnim transformacijama kapitalizma u 19. stoljeću, da propituju problem legitimnosti vlasti i osnove po kojoj se "suvereni" pojedinac mora istoj svojevoljno podčiniti (Armstrong 1987: 42). Dakle, dobrovoljno podčinjavanje supruge suprugu u bračnoj zajednici, podcrtano novom semantikom (sentimentalne) ljubavi (Luhmann), moglo je poslužiti kao model za cijelu paletu društvenih odnosa.

Dietmar Schloss je, dakle, u pravu kad naglašava da romani poput *Charlotte Temple* u ranoj republici "sudjeluju u raspravi koju je više usmjeravala republikanska ideologija vrline, nego liberalna ideologija jednakih prava" (273). Rowsonin roman, uz ovo ideološko laviranje između republikanskog i liberalnog modela, dvojak je i u pogledu svoje prostorne logike. Naime, prvi dio romana događa se u Engleskoj, već zahvaćenoj senzibilnim prevratom, koji se još ne manifestira i kao politička prevlast nove klase, no sam čin zavođenja dogodio se (eliptično) na putu u Ameriku, u trenutku kada su tamo u tijeku nemiri, tj. revolucija, koja se odvija u pozadini Charlottine osobne drame. Kako napominje Laura Doyle u svojoj opsežnoj studiji transatlantskog romana, poremećaj rodnih uloga koji je izazvala Engleska revolucija sredinom 17. stoljeća u atlantskim pripovijestima postaje "zaplet seksualne propasti" ili zavođenja (47). Charlottin je zavodnik ujedno i britanski časnik koji ima zadaću braniti imperijalne interese u pobunjenim kolonijama. Ovaj rascjep u radnji, međutim, daje prigodu Rowson da izloži kritici oba sustava što se tiče statusa žene: u Engleskoj, kako navodi Schloss, Charlotte je žrtva "aristokratskog svijeta glume" i prijetvornosti, a u Americi, pod udarom je "građanskog svijeta materijalističke sebičnosti" (279).

Čin zavođenja stoji tako kao čin razbijanja obitelji, tj. narušavanja sentimentalne (moralne) identifikacije: Charlotte ima podjednaki strah i odbojnost

[13] Homestead i Hansen (2010), među brojnim kritičarima, ukazuju na zanimljiv transatlantski okvir diseminacije i recepcije romana. Rowson, britanska državljanka, i sama je nekoliko puta prelazila Atlantik, da bi se konačno 1793. zajedno s mužem nastanila u mladoj, novonastaloj državi. Njezin je roman *Charlotte Temple* s vrlo skromnom prođom objavljen 1791. u Londonu. Međutim, nakon što je 1794. zaslugom uspješnog i utjecajnog knjižara Careya objavljen u Americi, roman doživljava izuzetnu popularnost, što upućuje na postojeću diferencijaciju između dvaju književnih kultura (unatoč njihovim i dalje čvrstim vezama), kao i na različite funkcije i potrebe koje je sentimentalni roman i motiv zavođenja mogao imati u dvije kulture, o čemu više u daljnjoj raspravi.

pred gubitkom vrline, kao i zbog činjenice da je povrijedila svoje roditelje. Kidanje obiteljske veze događa se u Americi, tako da kaos revolucije odgovara razbijenoj i uništenoj obitelji. Paternalistička metaforika često je neposredno pred revoluciju, pa i kasnije, oslikavala odnos između kolonija i Engleske u obiteljskim terminima kao odnos djece i roditelja, sažimajući političke i ekonomske infleksije u modelu sentimentalnih veza. Charlottina kćerka Lucy mora se vratiti u Englesku gdje će osnažiti sentimentalni model obitelji u zamjenu za neposlušnu majku i tako zacijeliti ranu koju je zadala njezina zavedena majka, i odbjegle i "zavedene" kolonije u odnosu na majčinsku naciju. Sentimentalni diskurs ovdje mora premostiti napetost između sfere privatnoga i sfere političkoga, analogijom između obitelji i nacije (*cf.* Barnes 1–2; Dillon 135).

Međutim, zaokupljeni spektaklom zavođenja (iako samo naznačenim), skloni smo zaboraviti jednu prethodnu traumu razdvajanja i kidanja obiteljskih veza, možda i stoga što se odvijaju gotovo simultano: a to je Charlottina trauma egzila, kako navodi Doyle, svrstavajući Charlotte među "sve te osobe i protagoniste koji su odbačeni preko oceana od obitelji ili predaka, sve podnose egzil od svoje zajednice, sve se suočavaju sa siromaštvom i sve doživljavaju tjelesnu traumu" (145), što prilično dobro opisuje Charlottinu sudbinu nakon njezine prisilne emigracije iz Engleske u Ameriku.

Ukratko ću ukazati na nekoliko načina kojima sentimentalni roman inkorporira Smithovu moralnu filozofiju. Za Smitha je važan alat našega moralnog rasuđivanja situacijski usmjerena imaginacija (mašta), koja nas stavlja u stanje dispozicije da prosuđujemo postupke i osjećaje drugih ljudi. Imaginacija, "biti u tuđoj koži", implicira da nemamo izravan uvid u situaciju drugoga, ali stvaramo "fikcionalnu verziju" druge osobe, upravo kao što romanopisac kreira svoje likove (Haakonssen xiv). Kao što ulazimo u unutarnji svijet fikcionalnog lika i suosjećamo s njom ili njime, na sličan način (ne nužno i jačim intenzitetom) poistovjećujemo se i suosjećamo s drugim ljudima u stvarnom svijetu. Sentimentalni roman, kao fikcionalni žanr, preuzima ovaj Smithov uvid o ključnoj ulozi imaginacije.

Drugi je Smithov uvid komunikacijska, uzajamna priroda moralnih osjećaja, gdje naše socijalne interakcije dovode do pojave "nepristranog promatrača", funkcije koja nam omogućuje da interioriziramo, da smo osjetljivi prema tuđem pogledu na nas i da na nj odgovaramo. Društvene spone, dakle, nastaju mrežom refleksije i auto-refleksije, neprekidnim procesuiranjem informacija koje nam drugi komuniciraju o nama samima i koje smo mi u stanju generirati (o sebi i drugima). Svijest o sebi, kao i moralna imaginacija, uvijek kreću, za Smitha, od odnosa *ja* prema drugome ili od stava drugoga o *ja* (Haakonssen xv). Ova je ključna hipoteza, čini se, temeljna za samoshvaćanje likova u romanu *Charlotte Temple* i za njihove međusobne odnose. Charlotte je tako sklona impulzivno protumačiti informacije koje joj šalju drugi ili nije u stanju razlučiti "lažne" od "autentičnih" signala. Prema Doganu Göçmenu, Smithov model možemo shvatiti kao proces konstituiranja sebstva prožet teorijom komunikacijske akcije (67); svaka komunikacija, posebno s većim brojem sudionika, nosi i opasnost polovičnog shvaćanja, pa i neuspjeha. Paradoksalno, ova se pogreška ne očituje toliko u slučaju udvarača i zavodnika Montravillea: njegova je percepcija Charlotte sukladna onome što čitatelj o njoj može prosuditi, dakle i suosjećajna; nadalje, on isprva ima iskrenu namjeru oženiti se Charlotteom (ali to izbjegne nakon što mu autoritarni i aristokratski otac to zabrani zbog njezina niskog statusa). Tamo gdje moralna imaginacija pada žrtvom disimulacije jest u slučaju pravih negativaca u romanu, Montravilleova prijatelja "razvratnika" Belcoura i Charlotteine učiteljice iz internata, Mme La Rue (koja je, usto i strankinja, Francuskinja, pa možda i kulturne razlike uzrokuju njezinu a-percepciju Charlotte i evidentan manjak suosjećanja, najočitiji znak moralne izopačenosti u romanu).

Suosjećanje, kamen temeljac Smithovog modela, nalazi se, kako napominje Michael Frazer (8) na susretištu društvenog i psihološkog (kako smo vidjeli, jedan od njezinih osnovnih mehanizama, "nepristrani promatrač" rezultat je interpersonalnih odnosa; kategorije "promatrača" i "agenta" kao aktera suosjećajnog čina; imitativna ili zrcalna priroda naših emocionalnih reakcija [„zrcalni model"; Frazer 170], samo su neke od indikacija toga). No, važno je istaknuti da suosjećanje nije samo emocionalno, nego posjeduje i kognitivnu komponentu (*hot and cold cognition* u jeziku suvremenih neuroznanosti; *cf.* Rosaldo, nav. u Howard 66), koja se traži i od likova u romanu, ali i od čitateljice. Ovaj involvirani adresat susreće se na rubovima romana budući da je intruzivna pripovjedačica neprestano zaziva i poziva na aktivnost moralnog prosuđivanja, a često je u privilegiranoj poziciji zbog pripovjedne ironije (čitateljica zna više od lika). Suosjećanje i druga čuvstva nisu tek instinktivni, spontani odgovori na situacije u romanu, nego rezultati složenih komunikacijskih situacija među fikcionalnim akterima međusobno, kao i fikcionalnim i nefikcionalnim akterima.

I samo zavođenje može se shvatiti kao čin (samo)promatranja, (neuspjele) komunikacije i propale razmjene: u trenutku kada se "sirota djevojka" "rastaje od svoje časti, ona gubi ugled u očima upravo onoga muškaraca kojemu je žrtvovala sve drago i dragocjeno u životu" (*CT* 67). Moralni i ekonomski termini preklapaju se praveći dugački luk od Moll Flanders do Charlotte Temple; valorizirajući žensku funkciju u okvirima intersubjektivnog odnosa, pristanka i ugovora, termina koji nastavaju političku, ekonomsku i socijalnu sferu.

Snažniji odnosi od usko sentimentalnih (vezanih za liniju zavođenja) jesu obiteljski odnosi, bilo kao

prikaz idealnog bračnog ugovora između Charlottinih roditelja ili između Charlottine prijateljice Mme Bouchamp i njezina muža, bilo kao odnosi između roditelja i djece. Ovaj je odnos zanimljivo postuliran kod Smitha: on na naturalističan način čita, primjerice, jednu od deset Božjih zapovijedi: "Poštuj oca i majku"; budući da je roditeljima svojstvenije (prirođeno) da vode brigu o svojem potomstvu, nego što je potomstvu svojstven osjećaj zahvalnosti za tu brigu (2009: 163–164), kojega je onda potrebno osnažiti i poticati, kako radi ne samo hebrejski zakonodavac u davna vremena, nego i pripovjedačica romana obraćajući se svojim "dragim mladim čitateljicama" (*CT* 54): "priroda, svemoćna priroda, posadila je sjeme djetinje privrženosti u vaše grudi" (*ibid.*). Charlottini roditelji ideal su majčinstva i očinstva, a Charlotte ne uspijeva postići istu vrstu predanosti. Njezin otac na sljedeći način interpretira supruzi Charlottein bijeg: "Sve nas je zaboravila, milo moje: bila joj je draža ljubav stranca od privržene zaštite njezinih prijatelja" (*CT* 53).

Treći je ključni socijalno-psihološki odnos prijateljstvo koje je vrhunski odraz suosjećanja i čisti izraz moralne imaginacije. U romanu Rowson uz pojam prijateljstva veže i očitu (u nedostatku bolje riječi) feminističku potku. Po dolasku u Ameriku, Charlotte je "pala", osramoćena žena, a njezina je agonija tim veća što se izuzela iz društvenoga kruga: "siroto usamljeno biće, bez društva, (...) bez ljubazne prijateljice" (*CT* 65). No, Rowson ne prepušta svoju junakinju sramotnoj samoći, nego koristi narativni arsenal da bi mobilizirala čitateljsko (muško i žensko) sažaljenje (*pity* [*CT* 68]) prema Charlottei. Pritom Rowson proširuje svoj apel za suosjećanjem na bilo koju "nesretnu ženu" (*ibid.*), koja je izopćena zbog svojeg seksualnog morala (dok ista vrsta društvene sankcije ne pogađa zavodnika – on je izložen tek privatnoj čitateljskoj osudi). Suosjećanje u tekstualnom, a imaginacija u vantekstualnom svijetu, grade most prema Charlottei kad joj "privrženo" prijateljstvo, potaknuto "tvojim velikodušnim srcem" i "senzibilnošću" iskazuje gospođa Beauchamp (*CT* 75). U fikcionalnom svijetu romana, junakinja je resocijalizirana prijateljstvom koje joj iskazuju senzibilni ljudi (preko granica spola i društvenih skupina), a na kraju i njezini roditelji: obitelj je ponovno uspostavljena kao vrhunski princip jer, iako Charlotte umire, njezina tek rođena kćerka (Lucy Temple) vraćena je u okrilje obitelji, u Englesku, obnavljajući tako obiteljske veze, pa i one između bivših kolonija (pobunjene kćerke) i majke Engleske, kako su sugerirale suvremene predodžbe "majčinskog odnosa" (Burnham 71).

Rowson je, dakle, pokušala narativnim eksperimentom repozicionirati žensku "krepost" nastojeći je izvući iz privatne sfere i homologije sa ženskom seksualnošću i unijeti je u sferu političkoga (Burnham 79), koristeći pritom arsenal republikanske ideologije javnih vrlina i liberalni diskurs jednakosti subjekata u javnoj sferi; kao i kruženje sentimentalnih identifikacija, koje prožimaju stare i nove oblike društvenosti – od obitelji do nacije.

6. ZAKLJUČAK

Kako navodi Nancy Armstrong u klasičnoj studiji nastanka modernoga romana i modernoga (ženskog) subjekta u engleskoj književnosti, *Desire and Domestic Fiction* (*Žudnja i kućanski roman*), od početka svoje moderne varijante roman kao ključni žanr nove subjektivnosti i novoga doba nastoji stvoriti "gusto tkanje sastavljeno od osjećaja općeg dobra [*common sense*] i sentimentalizma koji i dan-danas osiguravaju sveprisutnost moći srednje klase" (1987: 13). Možemo tome dodati, oslonivši se na Smithov model senzibilnosti, da taj "obični", "prosječni", "osrednji" subjekt, svojim "prirodnim", "urođenim" i "univerzalnim" svojstvima očituje stanje ljudskoga te tako sebi prisvaja pravo uzora i modela; dodali bismo – još uvijek s razmjerno velikim kulturnim autoritetom. Dakle, ono što je zapravo bila nova, tek nastala svijest o sebi, specifična ideja sebstva, uspjelo se nametnuti kao "konstanta ljudskog iskustva" (Armstrong 1987: 17), vjerojatno i stoga što je posegnulo za općeljudskim univerzalijama.

Za sve širu čitateljsku publiku toga doba, barem u angloameričkome kontekstu, ova nova senzibilnost mogla se ukotviti i intrigantno prikazati u novonastajućoj "tiskarskoj sferi", koja je osnaživala i sama se hranila razvojem "javne sfere", kako pokazuje primjerice Charles Taylor. Čitatelji su mogli uživati u prikazu likova koji ni po čemu nisu bili posebni, ekskluzivni, izuzetni, nego su se odlikovali "ljudskim" moralnim osjećajima, koji su se odigravali na društvenoj pozornici angloameričke matice i njezine dijaspore, validirajući pritom i nove socio-ekonomske odnose i prakse, kako uvjerljivo demonstrira Benjamin Franklin, a argumentira Stephen Shapiro.

Za onodobne čitateljice i čitatelje dodatnu će draž ovome razdoblju, a za sadašnje kulturne teoretičarke i teoretičare poticaj proučavanju istoga, dati i pretpostavka da, ne po prvi put u zapadnoj kulturi, ali zasigurno na impozantan način, novi tiskarski žanrovi (ponajprije nešto što se počelo nazivati "romanom") u žarište interesa stavljaju ženski subjekt, oprimjerujući time filozofske pretpostavke prethodne moralne i političke revolucije, da su i žene dijelom novoga društvenoga konsenzusa, te da, tentativno, mogu funkcionirati kao suvereni subjekti barem u fikcionalnome svijetu. Istodobno, njihova je rubna uloga stvarala brojne mogućnosti propitivanja zbiljnosti i granica tih novih društvenih formacija, što jest bila i ostaje osnovna uloga književnosti.

BIBLIOGRAFIJA

Arch, Stephen Carl 2009. "Benjamin Franklin's *Autobiography*, then and now", u: Mulford, Carla (ur.) *The Cambridge Companion to Benjamin Franklin*, Cambridge UP, str. 159–171.

Armstrong, Nancy 1987. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. Oxford UP.

Armstrong, Nancy 2005. *How Novels Think: The Limits of Individualism form 1719–1900*. Columbia UP.

Armstrong, Nancy i Leonard Tennenhouse 1992. *The Imaginary Puritan: Literature, Intellectual Labor, and the Origins of Personal Life*. E-pub, U of California P.

Armstrong, Nancy i Leonard Tennenhouse 1999. "A Novel Nation; or, How to Rethink Modern England as an Emergent Culture", u: Brown *et al*. (ur.) *Eighteenth Century Literary History: An MLQ Reader*, Duke UP, str. 9–26.

Barnes, Elizabeth 1997. *States of Sympathy: Seduction and Democracy in the American Novel*. Columbia UP.

Beaud, Michel 2001. *A History of Capitalism: 1500–2000*. New ed. Monthly Review P.

Brown, Marshall (ur.) 1999. *Eighteenth Century Literary History: An MLQ Reader*. Duke UP.

Burnham, Michelle 1997. *Captivity and Sentiment: Cultural Exchange in American Literature, 1682–1861*, UP of New England.

Defoe, Daniel 1971. *Moll Flanders* [1722]. Oxford UP.

Dillon, Elizabeth Maddock 2004. *The Gender of Freedom: Fictions of Liberalism and the Literary Public Sphere*. Stanford UP.

Doyle, Laura 2008. *Freedom's Empire: Race and the Rise of the Novel in Atlantic Modernity, 1640–1940*. Duke UP.

Ferguson, Robert A. 1997. *The American Enlightenment, 1750–1820*. Harvard UP.

Fisher, Philip 2002. *The Vehement Passions*. Princeton UP.

Franklin, Benjamin 2012. *Benjamin Franklin's Autobiography*, ur. Joyce E. Chaplin, A Norton Critical Edition, W. W. Norton.

Frazer, Michael L. 2010. *The Enlightenment of Sympathy: Justice and the Moral Sentiments in the Eighteenth Century and Today*. Oxford UP.

Gallagher, Catherine 1999. "Nobody's story: Gender, Property, and the Rise of the Novel", u: Brown *et al*. (ur.) *Eighteenth Century Literary History: An MLQ Reader*, Duke UP, str. 27–42.

Göçmen, Dogan 2007. *The Adam Smith Problem: Reconciling Human Nature and Society in* The Theory of Moral Sentiments *and* Wealth of Nations. Tauris Academic Studies.

Haakonssen, Knud 2002. "Introduction", u: Smith, Adam, *The Theory of Moral Sentiments*, ur. Knud Haakonssen, Cambridge Texts in the History of Philosophy, Cambridge UP, str. vii–xxiv.

Hansen, Klaus P. 1991. "The Sentimental Novel and Its Feminist Critique", u: *Early American Literature*, sv. 26, br. 1, str. 39–54.

Haskell, Thomas L. 1985. "Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility", u: *Part I. The American Historical Review*, sv. 90, br. 2 (travanj), str. 339–361.

Homestead, Melissa J. i Camryn Hansen 2010. "Susanna Rowson's Transatlantic Career", u: *Early American Literature*, sv. 45, br. 3, str. 619–654.

Howard, June 1999. "What Is Sentimentality?", u: *American Literary History*, sv. 11, br. 1, str. 63–81.

Hunter, Paul J. 1996. "The Novel and Social/ Cultural History", u: Richetti, John (ur.) *The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel*. Cambridge UP, str. 9–40.

Kelleter, Frank 2008. "Franklin and the Enlightenment", u: Mulford, Clara (ur.) *The Cambridge Companion to Benjamin Franklin*. Cambridge UP, str. 77–90.

Lewis, Jan 1987. "The Republican Wife: Virtue and Seduction in the Early Republic", u: *The William and Mary Quarterly*, sv. 44, br. 4 (listopad), str. 689–721.

Locke, John 2013. *Dvije rasprave o vladi* [1689]. Naklada Jurčić.

Luhmann, Niklas 1996. *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti*, prev. D. Domić, Naklada MD.

Mason, Paul 2016. *Postcapitalism: A Guide to Our Future*. Penguin.

McDowell, Tremaine 1927. "Sensibility in the Eighteenth-Century American Novel", u: *Studies in Philology*, sv. 24, br. 3, srpanj, str. 383–402.

McKeon, Michael 2002. *The Origins of the English Novel, 1600–1740*. The Johns Hopkins UP.

Mitchell, Juliet 1978. "Introduction", u: Defoe, Daniel: *Moll Flanders* (ur. Mitchell), Penguin, str. 5–25.

Moretti, Franco 2013. *The Bourgeois: Between History and Literature*. Verso.

Mulford, Clara 1996. "Introduction", u: *The Power of Sympathy* (William Hill Brown), i *The Coquette* (Hannah Webster Foster), Penguin, str. ix–li.

Mulford, Clara (ur.) 2008. *The Cambridge Companion to Benjamin Franklin*. Cambridge UP.

Novak, Max 1996. "Defoe as an Innovator of Fictional Form", u: Richetti, John (ur.) *The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel*. Cambridge UP, str. 41–71.

Oxenhandler, Neal 1988. "The Changing Concept of Literary Emotion: A Selective History", u: *New Literary History*, sv. 20, br. 1, Critical Reconsiderations (jesen), str. 105–121.

Polić, Vanja 2012. *Istinito, prirodno, različito. Autolegitimacijske strategije ranog britanskog romana*. HFD, Biblioteka Književna smotra.

Poovey, Mary 1994. "The Social Constitution of 'Class': Toward a History of Classificatory Thinking", u: *Rethinking Class: Literary Studies and Social Formations*, ur. Wai Chee Dimock i Michael T. Gilmore, Columbia UP, str. 15–56.

Richetti, John (ur.) 1996. *The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel*. Cambridge UP.

Rowson, Susanna Haswell 1986. *Charlotte Temple* [1794], ur. i uvod Cathy N. Davidson. Oxford UP.

Schloss, Dietmar 2000. "Republicanism and Politeness in the Early American Novel", u: *Early America Re-Explored: New Readings in Colonial, Early National, and Antebellum Culture*, ur. Klaus H. Schmidt and Fritz Fleischmann, Peter Lang, str. 269–290.

Schorer, Mark 1950. "Introduction", u: Defoe, Daniel *Moll Flanders*, Random House, str. v–xxviii.

Shapiro, Stephen 2008. *The Culture and Commerce of the Early American Novel: Reading the Atlantic World-System*. The Pennsylvania State UP.

Shields, David S. 2008. "Franklin in the Republic of Letters", u: Mulford, Clara (ur.) *The Cambridge Companion to Benjamin Franklin*. Cambridge UP, str. 50–62.

Smith, Adam 2002. *The Theory of Moral Sentiments*, ur. Knud Haakonssen, Cambridge Texts in the History of Philosophy, Cambridge UP.

Smith, Adam 2009. *The Theory of Moral Sentiments* [1759]. Penguin Books.

Smith-Rosenberg, Carroll 1993. "Subject Female: Authorizing American Identity", *American Literary History*, sv. 5, br. 3, Eighteenth-Century American Cultural Studies, str. 481–511.

Spanos, William 2016. *Reedemer Nation in the Interregnum: An Untimely Meditation on the American Vocation*. Fordham UP.

Strick, Simon 2014. *American Dolorologies: Pain, Sentimenalism, Biopolitics*. E-pub, State U of New York P.

Taylor, Charles 2004. *Modern Social Imaginaries*. Duke UP.

Tennenhouse, Leonard 2006–2007. "Is There an Early American Novel?", u: *Novel: A Forum on Fiction*, sv. 40, br. 1/2, The Early American Novel, str. 5–17.

Tennenhouse, Leonard 2007. *The Importance of Feeling English: American Literature and the British Diaspora, 1750–1850*. Princeton UP.

Walters, Kerry 2008. "Franklin and the question of religion", u: Mulford, Clara (ur.) *The Cambridge Companion to Benjamin Franklin*. Cambridge UP, str. 91–103.

Warner, Michael 1990. *The Letters of the Republic: Publication and the Public Sphere in Eighteenth-Century America*. Harvard UP.

Watt, Ian 2000. *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding* [1957]. Pimlico.

White, Ed, i Michael Drexler 2010. "The Theory Gap", u: *American Literary History*, sv. 22, br. 2, Projecting Early American Literary Studies, str. 480–494.

SUMMARY

THE TRANSATLANTIC ANGLOPHONE LITERATURE OF THE EIGHTEENTH CENTURY: A NEW SENSIBILITY, SENTIMENTALISM AND THE MODERN SELF

Taking off from Charles Taylor's premise about the key institutions of the Western modernity – the economic sphere (the market), the self-governing people (the political sphere), and the public sphere – that emerge or consolidate in the course of the eighteenth century in the transatlantic scope, the argument focuses in particular on the cultural reverberations of the constitution of the bourgeois civil society and a representative individual, a man or a woman of the middling sort or, the middle class. The new social imaginaries coming into play in the ambit of the transatlantic geo-culture of the eighteenth century (Shapiro) are considered by way of a nascent public print sphere being marked by the appearance of the novel and other forms of print. Representative texts, circulating in the ambit of England and its diaspora (the American colonies), consist of Daniel Defoe's early novel *Moll Flanders* (1722); Benjamin Franklin's autobiography (1771–1789); and the British-American late sentimental novel *Charlotte Temple* by Susanna Rowson (1791, 1794). Consequently, the important impulse provided by Adam Smith's model of moral sentiments is taken to have crystallized or spurred the tendencies observable in these works, as Smithian moral synthesis builds on the work of his predecessors while charting new notions of a moral universe inhabited by self-regulating, self-interested but humanely, benevolently disposed individuals. Further studies of the period have marked the paramount transformative agency of the public sphere and the channel of print, allowing us to locate in the literary sphere an important repertoire of social practices, manners and values informing the new modern subject. Additional attention is given to the cultural underpinnings of the contractual consensual theory of social relations that opens up limited but unprecedented at the time opportunities for women to claim their share of the public sphere. The foregoing tendencies have contributed to the ongoing reconceptualization of the transatlantic eighteenth century as a new, burgeoning area of inquiry in the Anglophone literary and cultural studies.

Key words: sensibility, sentimentalism, transatlanticism, modernity, individualism, the public sphere, the print